903

[Ko]NINKLIJKE VERENIGING „INDISCH INSTITUUT"

Mededeling No. LXXVII Afd. Volkenkunde No. 25

DE ISLAM IN INDONESIË

(IN HET BIJZONDER OP JAVA)

DOOR

Drs. R. L. MELLEMA

OUD-LERAAR IN DE JAVAANSE TAAL EN LETTERKUNDE AAN DE OOSTERS LETTERKUNDIGE AFDELING VAN DE ALGEMENE MIDDELBARE SCHOOL TE DJOGJAKARTA, TAALKUNDIG MEDEWERKER BIJ DE AFDELING VOLKENKUNDE VAN HET INDISCH INSTITUUT TE AMSTERDAM

A

29

AMSTERDAM 1947

Prijs f 1.50

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK
0307 3209

.1713

903 A 29

"ONINKLIJKE VERENIGING „INDISCH INSTITUUT"

Mededeling No. LXXVII Afd. Volkenkunde No. 25

DE ISLAM IN INDONESIË

(IN HET BIJZONDER OP JAVA)

DOOR

Drs. R. L. MELLEMA

OUD-LERAAR IN DE JAVAANSE TAAL EN LETTERKUNDE AAN DE OOSTERS LETTERKUNDIGE AFDELING VAN DE ALGEMENE MIDDELBARE SCHOOL TE DJOGJAKARTA, TAALKUNDIG MEDEWERKER BIJ DE AFDELING VOLKENKUNDE VAN HET INDISCH INSTITUUT TE AMSTERDAM

AMSTERDAM 1947

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

INHOUDS-OVERZICHT.

	Blz.
Inleiding	5
De traditionele stad op Java	6
De plaats van de moskee	7
De moskee als bouwwerk	7
De minaret	9
De rituele reiniging	9
Het inwendige van een moskee	10
De salaat of sembahjang, de 2e zuil van de wet	10
De oproep of adzaan	12
De vijf waktoe's	13
Het niet geregeld verrichten van de salaat, houdt niet in, dat men een minder goed Moslim is	13
De voorganger of imaam	13
Het uitspreken van de nijat of de formulering van het doel	14
De betekenis van de Vrijdag	14
De Vrijdagspreek	16
Verschil tussen moskee en langgar	16
De Kaoeman	16
Het „wakap"recht	16
Het moskeepersoneel	16
De penghoeloe	17
De zgn. „priesterraad"	17
De positie van de gehuwde vrouw	18
De voorwaardelijke verstoting	18
Het huwelijk	19
Voorbereidingen volgens de adat	19
Een jonger kind huwt niet, voordat het oudere gehuwd is	19
Het „nontoni"	19
De „verloving"	19
De kobongan en kembar majang	20
Het „midodarèni"	20
Het Moslimse aandeel in de huwelijkssluiting	20
De wali van de bruid	21
Het adat huwelijk of temoe	22
Gebruiken bij de „temoe"	24
Polygamie is uitzondering	24
Betekenis van „Islaam"	24
Mohammed en de Mekkanen	25
De eerste openbaringen en de Heilige Koraan	25
De „Faatihah" of openingsverzen van de Koraan	27
Inhoud der vroegste openbaringen	27

Blz.

De hidjrah en de vestiging in Medina 27
De Koraan regelt slechts het hoog noodzakelijke 28
De overlevering als aanvulling 28
Ontstaan van de plichtenleer 28
De Moslimse wet en de vijf zuilen 28
De Moslimse kalender 29
Het vasten, de 4e zuil van de wet 29
Het neerdalen van de Koraan en de zgn. „malemans" 30
Lebaran, het einde van de vasten 31
De Garebeg Poeasa in de vorstenlanden 31
Betekenis van de „Garebeg" 31
De twee andere officiële feestdagen 31
Garebeg Moeloed en de Sekatèn 32
De gamelan Sekatèn 33
Garebeg besar 33
Mohammeds hemelreis 33
Asjoeradag 34
De zakaat, de 3e zuil van de wet 34
De „pitrah" 35
Wie ervan profiteren 35
De haddj, de 5e zuil van de wet 36
De pelgrims zijn na hun terugkeer geen priesters 37
De aankomst in Mekka en het aannemen van de ihraam 37
De moskee en de Kaäba 37
De oemrah 38
Wat er gedurende de haddj gebeurt 38
De 10e Dzoel-hiddjah of offerdag 39
In hoeverre de haddj een plicht is 39
Godsdienstonderwijs in Indonesië 39
De pesantrèn 40
De geloofsbelijdenis of Ie zuil van de wet 40
De besnijdenis 40
De geloofsleer 41
De opstanding 41
De oordeelsdag 42
De imaam mahdi en de ratoe adil 42
Amuletten 42
De heilige oorlog 43
Begrafenissen 44
Het Moslimse graf 45
Graven van heiligen 46
Grafbezoek 47
Slametans 47
Slotwoord 48
Aanbevolen literatuur 49
Register 50

DE ISLAAM IN INDONESIË [1])

(in het bijzonder op Java)

door

Drs. R. L. Mellema.

Inleiding. Het doel van dit beknopt overzicht van de Islaam is niet het geven van een systematisch overzicht van deszelfs instellingen op de traditionele wijze, doch er is naar gestreefd om die onderwerpen naar voren te halen en te belichten, waarmee de vreemdeling in Indonesië in de eerste plaats in aanraking komt of kan komen. Hiermee hangt dan ook samen de volgorde, waarin de gekozen onderwerpen worden behandeld. Om dezelfde reden zal niet gesproken worden over de mystiek en zullen ook historische mededeelingen over de komst en verbreiding van de Islaam in de archipel achterwege worden gelaten. We hopen, dat deze opzet het doel, dat we ons gesteld hebben: het geven van voorlichting aan hen, die tegenover een nieuwe wereld en onbekende godsdienst komen te staan, ten goede mag komen.

Afb. I. *Panorama van de kraton en het zuidelijke deel van Soerakarta.* Op de voorgrond de noorder aloen-aloen. Rechts (aan de westzijde) is het stapeldak van de moskee zichtbaar. Midden op de aloen-aloen de twee heilige waringins. (De loodsen en andere bouwwerken op de aloen-aloen wijzen er op, dat deze foto gemaakt werd ter gelegenheid van de feestelijke herdenking van Soerakarta's tweehonderd jarig bestaan.) Op de achtergrond de zuider aloen-aloen. De wegen lopen noord-zuid en oost-west. Het zuidelijke stadsdeel is zuiver inheems. Het oude Europese stadsdeel bevindt zich ten noord-oosten van de kraton, het nieuwere ten noorden. Beide zijn op de foto niet meer opgenomen.

[1]) Bij de spelling van de Arabische termen is getracht door het gebruik van de dubbele a de uitspraak in het Nederlands zoo goed mogelijk te benaderen.

Afb. 2. *Hanenklopbaan op Bali* (Badoeng). Hier is de bouwtrant in stand gebleven, die voor de komst van de Islaam ook op Java in zwang was voor het openbare gebouw, de balai of balé, waarin het volk bijeenkwam voor vergaderingen of feesten.

De traditionele stad op Java. Wanneer we per auto over Java reizende in de een of andere regentschapshoofdplaats aankomen, zal ons daar in de eerste plaats het grote plein opvallen, dat zich, meestal met gras begroeid, in het centrum van zo'n stadje of stad bevindt. Dit is de **aloen-aloen,** die in vroegere tijden een onontbeerlijk onderdeel vormde van de vorstelijke woning, de **kraton.** Zo'n kraton bestaat uit een heel complex van gebouwen en ruimten, die niet een willekeurig ontwerp zijn van de een of andere vorst, maar bij welks opzet men zich ten strengste gebonden achtte door hetgéen de overlevering voorschreef. Zo behoort b.v. zowel de noordzijde als de zuidzijde van de kraton door een aloen-aloen te worden afgesloten. Hiervan is de noorder aloen-aloen de voornaamste, hetgeen samenhangt met een oude geloofsvoorstelling, die het noorden en het oosten identificeerde met „opgang en leven" en het zuiden en westen met „ondergang en dood". Aan de noordzijde bevindt zich de voornaamste toegangsweg naar de kraton. In overeenstemming met deze opvatting hebben de oude Hollanders hun versterking (bèntèng) steeds aan de noordzijde aangelegd en het begin van een Hollandse vestiging (lodji) geschiedde ook steeds in die omgeving. Daar kwam nog bij, dat ook de inheemse kooplieden hun waren plachten aan te bieden aan het eindpunt van deze toegangsweg, zodat hier ook de voornaamste markt (pasar besar) ontstond. De hier geschetste ontwikkeling is tegenwoordig nog duidelijk waar te nemen in de beide krantonsteden Soerakarta en Djogjakarta (zie afb. 1). Buiten de vorstenlanden is een en ander vaak niet meer zo duidelijk, doch daar een regent beschouwd kan worden als plaatselijke vorst — de huidige Javaanse naam voor regent: **Boepati,** is de oude naam voor vorst — zal het geen verwondering behoeven te wekken, dat we in elke regentschapshoofdplaats voor de woning van de regent (de **Kaboepatèn**) een aloen-aloen aantreffen, meestal aan de noordzijde van zijn woning. Op vele plaatsen heeft men, gehecht aan

Afb. 3. *Moskee te Tjilegon* (West-Java). Het stapeldak verraadt duidelijk de overname van de bouwtrant uit de voor-Moslimse tijd.

de oude traditie, de twee heilige waringins, die in het midden van de aloen-aloen behoren te staan, in ere gehouden. Onder deze waringins plachten oudtijds de onderdanen, die hun recht zochten bij de vorst, zich op te stellen en te wachten tot ze opgemerkt en ondervraagd zouden worden.

De plaats van de moskee. Nu we weten, dat de aloen-aloen geen willekeurig plein is, zal het duidelijk zijn, dat dit de aangewezen plaats was voor het gebouw, dat als het centrum te beschouwen is van het godsdienstig leven: de **moskee (masdjid),** waarvan de betekenis voor de Moslim is te vergelijken met die van de kerk of de cathedraal voor ons. Zoals de regentswoning of de kraton aan de zuidzijde van de aloen-aloen moet staan, zullen we de moskee steeds aan de westijzde kunnen aantreffen (zie afb. 1). Deze oriëntering op het westen staat in verband met het voorschrift, dat men bij de godsdienstoefening zijn gelaat moet richten naar de heilige stad Mekka. Terwijl men vroeger met een zuiver westelijke richting genoegen nam — hetgeen goed paste in het Javaanse wereldbeeld, waarin alle wegen, woningen, enz. op de windstreken georiënteerd behoren te zijn — is men later, tengevolge van betere aardrijkskundige kennis die richting, **kiblah** genaamd, gaan corrigeren naar het noord-westen. De aanduiding van deze richting geschiedt door een nis in de achtermuur van elke moskee, de **mihraab** (zie afb. 11).

De moskee als bouwwerk. Uiterlijk is de moskee al heel gemakkelijk te herkennen aan het zgn. stapeldak (zie afbn. 3, 4, 5, 8 en 9), gewoonlijk gevormd door een drietal steeds kleiner wordende daken boven elkaar, terwijl soms, zoals te Demak (zie afb. 7) of te Ampel (Soerabaia) met twee daken volstaan wordt. Bij deze bouwwijze heeft men de zuiver oud-inheemse stijl voor belangrijke gebouwen nagevolgd. Zó werden voor de komst van de Islaam de gemeenschapshuizen gebouwd, waarin de oudsten van het dorp bijeenkwamen

Afb. 4. *Moskee in Djambi*. Ook hier treft men de gebroken dakvorm aan.

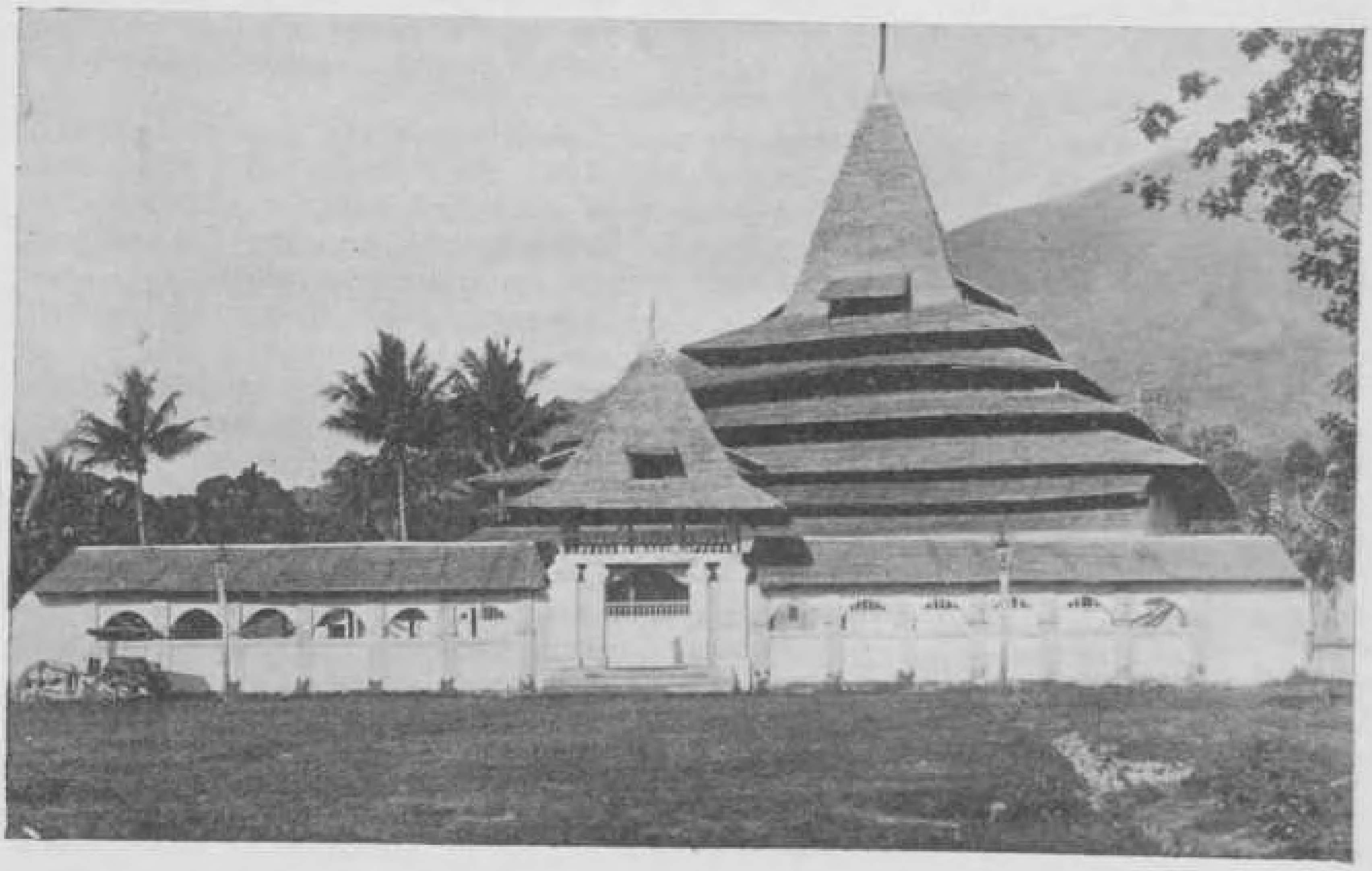

Afb. 5. *Moskee te Ternate*. Hoewel nergens een bepaalde vorm voor een moskee is voorgeschreven, blijkt duidelijk, dat overal in Indonesië de Islaam het stapeldak voor de moskee heeft geadopteerd.

Afb. 6. *Moskee van Medan.* Deze moskee werd gebouwd door de Ned.-Indische Regering in zgn. Egyptische of Indische stijl. De minaret, oorspronkelijk in Indonesië niet gebruikelijk, staat op enige afstand. Het geheel is een geschenk geweest aan de Sultan van Sumatra's Oostkust.

om te beraadslagen over het algemeen belang. **Balai** of **bale** is de meest verbreide naam ervoor. Op Bali werd en wordt ook nu nog zo'n balai met stapeldak bij voorkeur gebruikt voor het houden van de daar zo geliefde hanengevechten (zie afb. 2). Men behoefde slechts de wanden dicht te maken en de richting naar Mekka (de **kiblah**) door een nis aan te duiden en het gebouw was geschikt om als moskee te worden gebruikt. Ook later heeft men deze bouwwijze aangehouden en niet de stijl nagevolgd, die meer in Egypte en Indië gebruikelijk is. Een voorbeeld van deze laatste stijl is de grote, door het Nederlands Gouvernement gebouwde, moskee van Deli (zie afb. 6).

De minaret. Ook de in Arabische landen gebruikelijke **minaret,** van waar af de oproep voor de godsdienstoefeningen plaats heeft, vindt men in Indonesië slechts bij hoge uitzondering. In Koedoes ziet men eenvoudig gebruik gemaakt van de oude Hindoeïstische klokketoren (de **koelkoel** van Bali), in Banten en in Soerabaia vindt men vormen in vuurtorenmodel (minaret is afgeleid van **manaarah,** hetgeen betekent vuurtoren).

In Soerakarta hebben de beide zelfbestuurders, de Soenan en de Mangkoenagara, ieder bij hun moskee een minaret in modern Europese trant laten bouwen.

De rituele reiniging. Op het voorplein van elke moskee is steeds een wasgelegenheid aanwezig, die dienen moet voor de **rituele reiniging.** Deze wassing is nodig, omdat een Moslim slechts op geldige wijze zijn devotie kan verrichten, wanneer hij in ritueel reine toestand verkeert. De wet vermeldt een kleine en een grote reiniging.

Afb. 7. *Moskee van Demak,* die voor de oudste moskee van Java doorgaat. Aan de bouw ervan zouden de negen heiligen van Java hebben meegewerkt, nadat zij de Islaam hadden ingevoerd.

Meestal zal de kleine reiniging voldoende zijn, die bestaat uit het wassen van gelaat, handen en voeten, en die vereist is na slaap, het verrichten van een natuurlijke behoefte of het aanraken van een vrouw. Is men in een toestand gekomen, waarvoor een grote reiniging is vereist, die bestaat uit een wassing van het gehele lichaam, dan zal men deze gewoonlijk thuis verrichten. Het zal hierdoor dus ook duidelijk zijn, dat het ten enen male ontoelaatbaar is met hetzelfde schoeisel, waarmee men op straat heeft gelopen, een moskee te betreden. Al te licht zou als gevolg van de aanraking met straatvuil een rituele verontreiniging kunnen optreden, waardoor de godsdienstoefening ongeldig zou kunnen worden.

Het inwendige van een moskee.

De eigenlijke moskee bestaat uit een open voorgalerij, de **soerambi,** (zie afbn. 8 en 9) en een ruim binnenvertrek, dat niet verder is ingedeeld en waar zich geen meubilair bevindt, behalve de preekstoel (Arab. **minbar** of **mimbar)** (zie afbn. 10 en 11). Deze is opgesteld niet ver van de nis, die de kibłah, of richting naar Mekka, aangeeft.

De salaat of sembahjang, de 2e zuil van de moslimse wet (zie blz. 15).

Voordat de godsdienstoefening in de moskee begint, hebben speciale bedienden, de merbots, lange matten over de gehele breedte van de vloer uitgespreid. Hierop nemen de gelovigen in rijen naast elkaar plaats. Een dergelijke godsdienstoefening wordt op zijn minst in elke moskee vijf keer per etmaal gehouden en wordt in het Arabisch met de naam **salaat** aangeduid. De in Indonesië gebruikelijke naam is **sembahjang,** hetgeen wil zeggen: eerbiedsbetuiging of devotie tegenover God.

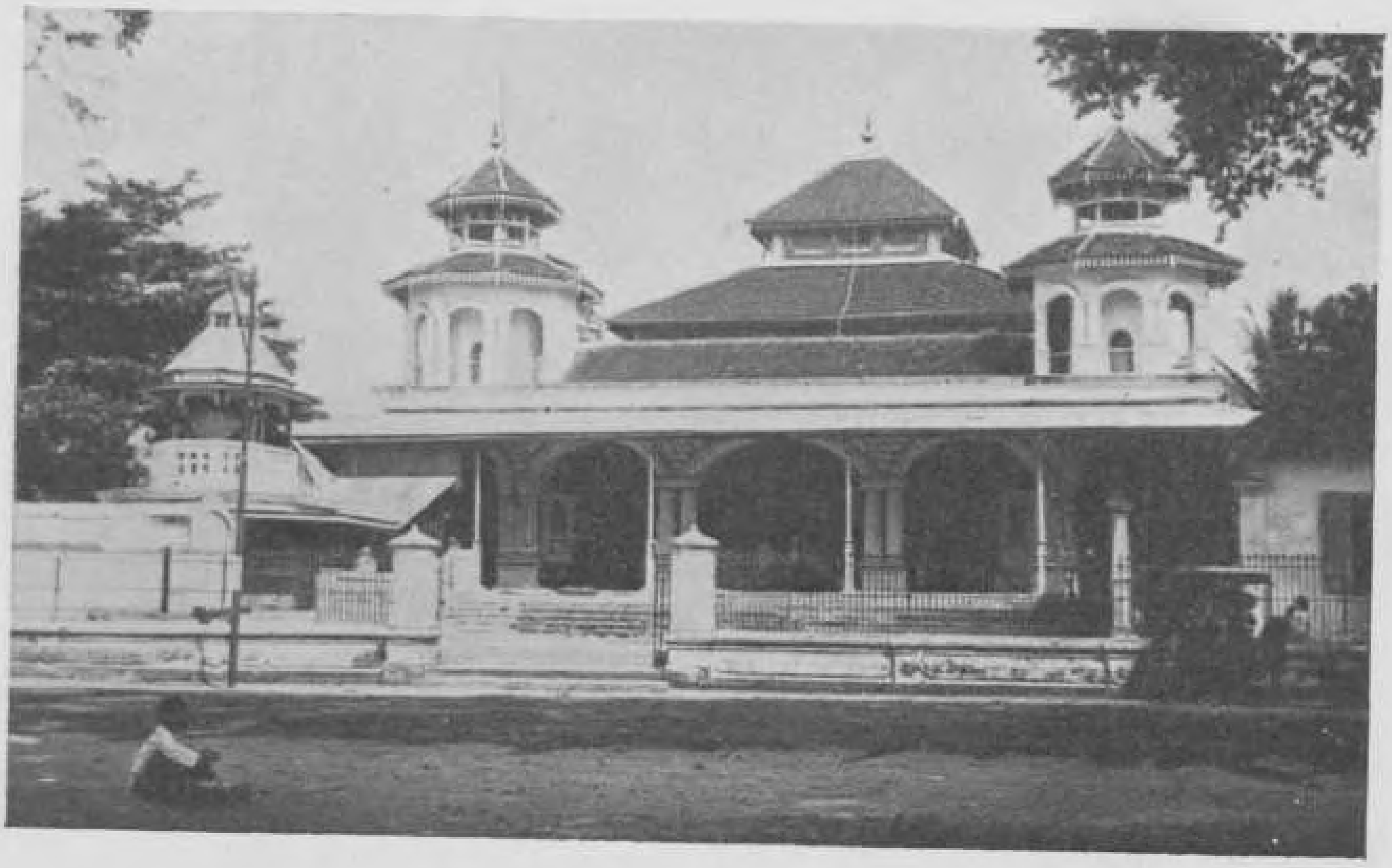

Afb. 8. *Moskee te Malang.* (Oost-Java). Het dak heeft de Indonesische vorm behouden. De torens aan weerskanten zijn onaesthetische toevoegsels.

Afb. 9. *Moskee te Garoet* (Preanger). Hoewel het dak ook hier de traditionele vorm heeft, heeft de voorgalerij of soerambi een uitbreiding ondergaan, waardoor veel ruimte wordt gewonnen. Het kantoor van de penghoeloe is hier op zij tegenaan gebouwd.

Afb. 10. De fraaie *preekstoel* (minbar, mimbar) in de moskee van de Sultan van Sumatra's Oostkust te Medan. (Zie afb. 6).

Men mag de salaat nimmer gelijk stellen met „gebed" en de handeling niet weergeven met „bidden", daar men voor deze begrippen de woorden **donga** en **njoewoen** of **minta** gebruikt. Dit wil echter niet zeggen, dat men bij het verrichten van de salaat niet de gelegenheid zou hebben zich gedurende enkele ogenblikken met God af te zonderen.

De salaat of sembahjang bestaat uit een aantal voorgeschreven lichaamshoudingen, die in een bepaalde volgorde worden aangenomen en waarbij verschillende gedeelten uit de Koraan, het heilige boek der Moslims, worden gereciteerd. Hiertoe behoort steeds het openingshoofdstuk, waarvan een vertaling is gegeven op blz. 27. Van de houdingen, die men aanneemt, noemen we de buiging, het knielen en (vanuit deze houding) het aanraken van de grond met het voorhoofd, de prosternatie of **soedjoed**, welke laatste houding in het bijzonder getuigt van onderworpenheid aan Allaah's wil (zie afbn. 11 en 12).

Met dit woord „soedjoed" hangt samen het Arabische woord voor moskee, nl. masdjid, d.i.: de plaats waar soedjoed wordt gedaan.

De oproep of adzaan. Vijf keren per etmaal worden alle gelovigen opgeroepen voor de dienst door de doffe slagen op de grote trom, de **bedoeg** (zie afb. 13), gevolgd door de gezongen oproep van de **modin** of **bilal.** Deze oproep, **adzaan** genaamd, begint met de woorden: **Allaahoe akbar, laa ilaaha illa'llaahoe,** dat is: „Allaah is het grootst, er is geen God dan Allaah", waarna de eigenlijke oproep volgt.

Afb. 11. *Soedjoed* (prosternatie,), een onderdeel van de salaat, de dagelijkse godsdienstoefening. De richting naar Mekka wordt aangegeven door de nis in de muur. Rechts daarvan de preekstoel, van waaraf de Vrijdagspreek wordt gehouden. De stenen vloer is bedekt met matten. Opname in de moskee van Banten (West Java).

De vijf waktoe's. De tijden, waarop de gelovigen voor de salaat worden opgeroepen, verdelen de dag voor hen in vaste perioden. De eerste oproep heeft plaats even voor zonsopgang (**soeboeh**), de volgende valt midden op de dag (**loehoer**), dan komt op ongeveer drie uur de namiddagsalaat (**asar**), terwijl dadelijk na zonsondergang de **maghrib** salaat plaats heeft. Eén of twee uur na zonsondergang wordt de dag besloten met de **isa**-salaat. Deze tijden worden met de naam „**waktoe**" aangeduid.

Het niet geregeld verrichten van de salaat houdt niet in, dat men een minder goed Moslim is. Wanneer men nu opmerkt, dat de grote meerderheid van de bevolking deze tijden niet in acht neemt en geen salaat verricht, moet men daaruit niet de gevolgtrekking maken, dat zij geen goede Moslims zijn. Het is er mee, als met de meeste Christenen in Europa, die zich niet of ongeregeld in de kerk vertonen, maar zich desalniettemin toch goede Christenen noemen. Overal ter wereld is nu eenmaal de afstand, die de leer van het leven scheidt, groot. Daar komt nog bij, dat de sembahjang ook thuis in eigen omgeving kan worden verricht, hetgeen b.v. vaak door vrouwen wordt gedaan.

De voorganger of imaam. De salaat kan individueel of gemeenschappelijk worden verricht. Het laatste is het beste.

Wanneer in de moskee de salaat door velen tegelijk wordt verricht, doet men deze gemeenschappelijk onder leiding van een **imaam** of voorganger, naar wie allen zich richten. Een imaam is echter niet nodig, wanneer er slechts weinigen zijn. In dat geval gaat ieder zijn eigen gang (zie afb. 12). Zo'n individuele salaat kan overal elders ook worden verricht, mits de grond, waarop men staat, niet is verontreinigd.

Afb. 12. *Salaat* (dagelijkse godsdienstoefening) in een kleine moskee in de desa Bawang (Noord-midden-Java). Daar het binnen reeds vol is, verrichten enkelen de salaat op de voorgalerij. Uit de verschillende houdingen valt op te maken, dat ieder hier individueel de salaat verricht.

Men kan ook gebruik maken van een eigen matje of kleedje, dat steeds in ritueel reine toestand verkeert.

Het uitspreken van de nijat of de formulering van het doel. Bij elke sembahjang is het, evenals trouwens bij elke godsdienstige handeling, altijd noodzakelijk, dat de gelovige, wil de handeling aan het doel beantwoorden, zich dit doel vooraf helder voor ogen stelt en dit, hetzij in stilte, hetzij hardop, in woorden formuleert. Dit is de **nijat.** De wet leert, dat men door het uitspreken van de geloofsbelijdenis (zie blz. 40 en afb. 28) Moslim kan worden, doch alleen, wanneer men van te voren het doel, dus om inderdaad Moslim te worden, heeft geformuleerd door de nijat uit te spreken. Zonder deze toevoeging zou het uitspreken van de geloofsbelijdenis geen andere betekenis hebben dan wanneer b.v. een beo (sprekende ekster) het zou doen.

De betekenis van de Vrijdag. De Vrijdag neemt voor de Moslims in vele opzichten dezelfde plaats in als de Zaterdag voor de Joden en de Zondag voor de Christenen. Daarbij moet men echter aan deze dag niet denken als aan een rustdag,

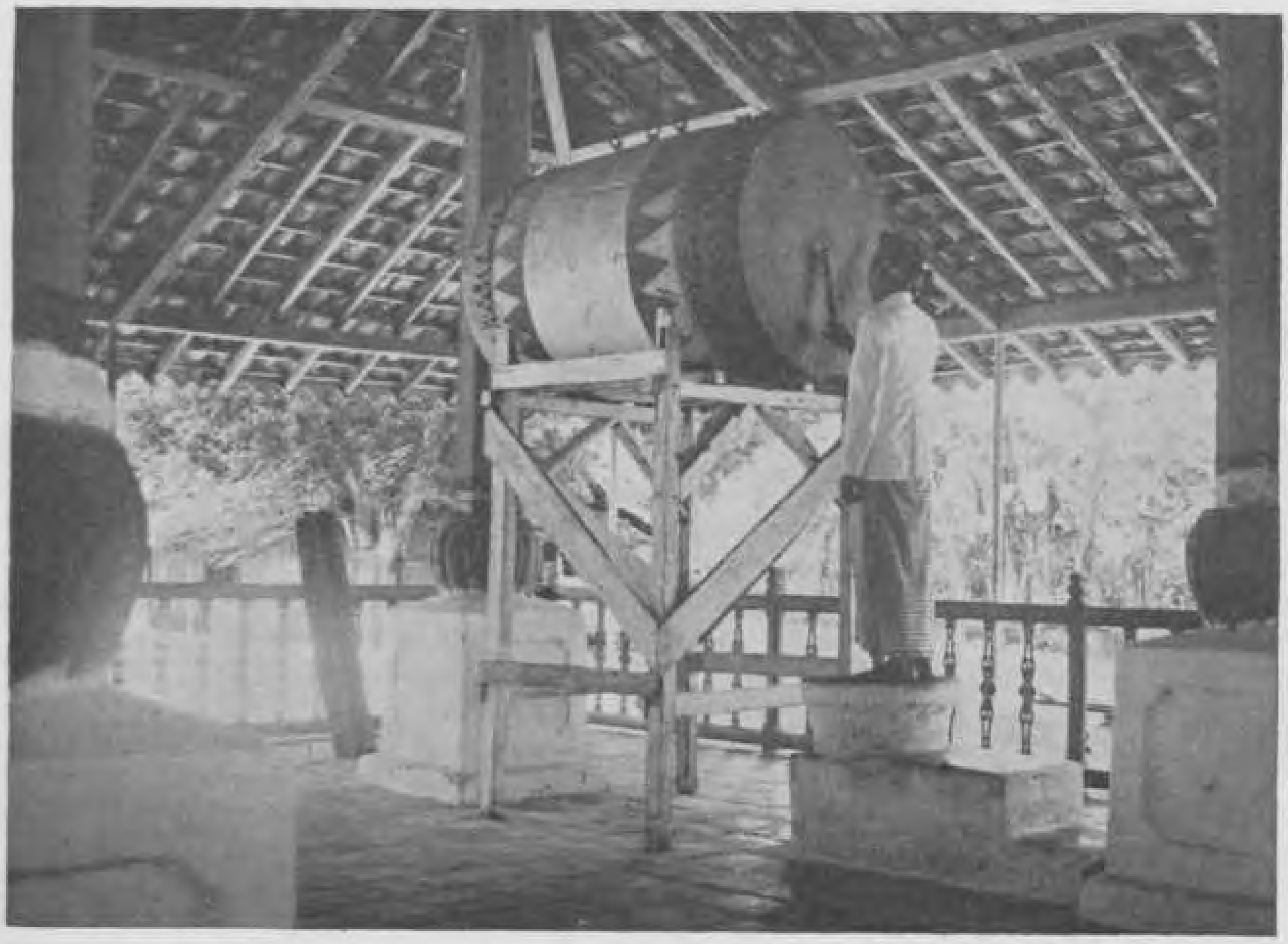

Afb. 13. *Bedoeg* (grote trom,), waarop de tijden voor de salaat vijf keer daags worden aangekondigd. Opname in de moskee van Banten (West-Java).

die zou zijn ingesteld naar Gods voorbeeld na de schepping; want de opvatting, dat Allaah rust zou behoeven, was volgens Mohammed niet in overeenstemming te brengen met het wezen Gods.

De moslimse betekenis van de Vrijdag is die van verzameldag in de moskee. Op deze dag dient de gemeente daar bijeen te komen voor het aanhoren van een godsdienstige toespraak. De naam van de Vrijdag, die in het Maleis **Djoema'at** en in het Javaans **Djoemoewah** is, wijst er reeds op, daar beide woorden zijn afgeleid van een Arabisch woord, dat de betekenis van bijeenkomen, verzamelen heeft [1]).

---

[1]) De namen van de vijf eerste dagen van de zevendaagse week zijn de aan de Indonesische uitspraak aangepaste namen der Arabische telwoorden.

Zondag	= dag een	= Ahad of Akad
Maandag	= dag twee	= Senèn
Dinsdag	= dag drie	= Salasa
Woensdag	= dag vier	= Rebo
Donderdag	= dag vijf	= Kemis

De naam voor de Zaterdag (Saptoe of Setoe) is ontleend aan een Arabische stam, waarvan ook ons „Sabbat" afkomstig is.

Naast deze zevendaagse week, waarvan de namen met de Islaam in Indonesië zijn geïntroduceerd, is op Java nog de oud-inheemse week van vijf dagen in gebruik, in het bijzonder om de marktdagen aan te duiden en om in combinatie met de zevendaagse week gunstige en ongunstige dagen te bepalen. De namen van de inheemse vijfdaagse week zijn: Legi, Paing, Pon, Wagé, Kliwon.

Op Bali zijn nog andere weektellingen in gebruik, die we hier niet verder kunnen behandelen.

De Vrijdagspreek. Deze godsdienstige toespraak, de preek of **choetbah,** wordt elke Vrijdag in elke moskee gehouden door de **chaatib** of **ketip,** vanaf de boven reeds vermelde preekstoel of mimbar. Daar de preek in het Arabisch wordt voorgedragen, zal alleen hij, die deze taal voldoende verstaat, er iets aan kunnen hebben. De preek begint om elf uur en wordt gevolgd door een uitgebreide loehoer-salaat. Om deze preek bij te kunnen wonen en zich daarop voor te bereiden zal men zijn gewone bezigheden des Vrijdags dus niet kunnen verrichten. De moslimse kantoren zijn daarom des Vrijdags gesloten en ook vele winkels gaan meer en meer des Vrijdags sluiten.

Verschil tussen moskee en langgar. De Vrijdagsdienst mag alleen plaats hebben, wanneer er ter plaatse minstens een veertigtal mannelijke, meerderjarige Moslims gevestigd zijn als vaste bewoners **(moekim).** Dit is uiteraard steeds het geval op de regentschapshoofdplaats, vandaar dat we daar ook steeds een moskee aantreffen. Want wordt aan deze eis niet voldaan, dan heet het gebouw, waar men de salaat verricht, **langgar.**

In Atjeh kon het gebeuren, dat verschillende desa's zich aaneensloten om gezamenlijk een moskee met Vrijdagsdienst te kunnen houden. Uit deze samenwerking zijn nieuwe territoriale gemeenten ontstaan, eveneens met de naam **moèkim** aangeduid, aan het hoofd waarvan een **imeum** (Atjeh's voor imaam) staat.

De Kaoeman. Daar de moskee als het centrum was te beschouwen van het godsdienstig leven, gingen de gelovigen, die voor de Vrijdagsdienst steeds ter plaatse moesten zijn, zich bij voorkeur in de onmiddellijke nabijheid van de moskee vestigen. Zo ontstond een speciale wijk, die bekend is als de **Kaoeman,** de wijk van de vromen. Hier worden de godsdienstplichten, ook binnenshuis, steeds stipt in acht genomen. Hier hoort men geen gamelanspel en wordt de wajang niet vertoont, laat staan, dat er danseressen zouden kunnen optreden. Degene van wie bekend zou worden, dat hij zijn vijf dagelijkse salaats niet regelmatig zou verrichten, zou daar niet kunnen blijven wonen. In de avonduren voor en na de maghrib- en isa-salaat klinkt vanuit menige woning in de Kaoeman Koraanreciet op.

Het „wakaprecht". De moskee en ook de grond, waarop de moskee staat, kan nimmer het voorwerp zijn van enige handelstransactie, evenmin als trouwens alle zaken, die zich in de moskee bevinden en deel uitmaken van de eredienst, zoals lampen en Koraanexemplaren. De moslimse wet kent voor deze toestand, dat goederen aan alle handelsverkeer zijn onttrokken, de term **wakap.** Iedere eigenaar van enig onroerend of roerend goed kan dit tot wakap maken, mits het goed zelf of het vruchtgebruik ervan bestemd wordt voor een doel, dat niet in strijd is met de godsdienstige voorschriften en mits het goed niet door het gebruik alleen verbruikt wordt, zoals b.v. kaarsen of olie. Dit goed wordt dan als het ware tot een stichting met eigen rechtspersoonlijkheid. Vandaar dat men bij voorkeur moskeeën, godsdienstscholen, hospitalen en ook Koraan-exemplaren tot wakap maakt. Het beheer over de tot wakap gemaakte goederen berust bij het hoofd van de moskee, de **penghoeloe.**

Het moskeepersoneel. De **penghoeloe,** die in de grotere plaatsen vaak een geleerde van betekenis is en dikwijls jaren lang te Mekka of in Egypte heeft gestudeerd, is het hoofd van de moskee, bij wie de dagelijkse en algemene leiding berust. Van het verdere moskeepersoneel konden we enkelen terloops

Afb. 14. *Penghoeloe's* in *Djambi* (Sumatra) in dagelijkse klederdracht.

noemen. De voornaamsten zijn de **modin** of **bilal,** die de vijf waktoe's voor de salaat afroept; de **imaam** of voorganger bij de gemeenschappelijke salaat; de **ketip,** wiens taak het is de Vrijdagspreek te houden. Bij de grotere moskeeën zoals die te Soerakarta en Djogjakarta kan het aantal moskee-beambten echter wel oplopen tot een honderd man (zie afbn. 14 en 15).

De penghoeloe. De penghoeloe, die als hoofd van de moskee wel penghoeloe-masdjid wordt genoemd, heeft nog vele andere functies. Het beheer over de wakap-goederen noemden we reeds. Bij de Landraad, de gewone rechtbank voor de bevolking, trad hij als adviseur op en werd als zodanig dan wel onderscheiden als penghoeloe-landraad. Als zelfstandig, alleensprekend rechter had hij te beslissen in alle geschillen van godsdienstige en familierechterlijke aard, waaronder in de eerste plaats is te rekenen alles wat samenhangt met huwelijk, scheiding en erfenis.

Daar de penghoeloe zich bij deze rechtspraak enkele helpers of deskundige bijzitters uit het moskeepersoneel placht te kiezen, werd door onbekendheid met deze bijzonderheden hieraan vroeger de naam van „priesterraad" gegeven, een term, die, doordat ze in de Nederlandse wetgeving werd vastgelegd, burgerrecht heeft gekregen.

De zgn. „priesterraad". Men bedenke hierbij echter dat een „priesterraad" geen raad of rechtbank was, in de betekenis, die wij er aan hechten en dat de Islaam geen priesters kent. Van enige bemiddeling tussen de gelovige en Allaah kan nimmer sprake zijn door een levend persoon. Wel erkent de Islaam deskundigheid in godsdienstzaken. De penghoeloe en andere deskundigen, zoals de imaan, staan slechts door de omstandigheid, dat zij beter de bepalingen en voorschriften kennen dan de massa van het volk, boven de gewone Moslim Zij ontlenen hun gezag uitsluitend aan hun deskundigheid.

Afb. 15. *Hoofd-penghoeloe* en *moskee-personeel* van de grote moskee van *Soerakarta* in officiele kleding. De hoofd-penghoeloe draagt de titel: Kangdjeng Raden Penghoeloe Tapsir Anom.

Op vaste dagen, des Maandags en des Donderdags, houdt de penghoeloe of „priesterraad", in de inheemse wereld bekend als **Rad agama Islam,** zitting in de voorgalerij van de moskee, de **soerambi.** Het woord **soerambi** wordt tevens wel gebruikt om dit soort rechtspraak aan te duiden; een andere naam is nog **hoekoem.**

De behandeling van erfeniszaken voor de „priesterraad" zullen we hier laten rusten; in de praktijk bleken dit soort zaken vaak zeer voordelig voor de penghoeloe te zijn wegens de nota van onkosten, die hij in rekening mocht brengen. Om een inzicht te krijgen in hetgeen zijn bemoeienis is met de **scheiding,** is het gewenst eerst de positie van de gehuwde vrouw in beschouwing te nemen.

De positie van de gehuwde vrouw. In overeenstemming met de tijdens het leven van Mohammed in Arabië heersende gewoonte is de vrouw na haar huwelijk volgens het Moslimse recht in hoge mate van de man afhankelijk. Zonder opgaaf van redenen kan hij haar te allen tijde door het uitspreken van een enkel woord verstoten en op die wijze het huwelijk wettig ontbinden. Hij kan haar terugnemen met haar goedvinden. Na op deze wijze drie keer verstoten te zijn geweest, kan hij haar slechts terugnemen, nadat de vrouw intussen met een ander gehuwd is geweest. De vrouw daarentegen heeft geen enkel middel om van de man af te komen, zelfs niet bij opzettelijke verwaarlozing of nalatigheid van de zijde des mans.

De voorwaardelijke verstoting. Op Java nu heeft een gewoonte ingang gevonden, bekend als de **voorwaardelijke verstoting,** die de positie der vrouw zeer verbetert. Deze bestaat daarin, dat de penghoeloe dadelijk na het sluiten van het huwelijk de man een formule laat uitspreken in de geest van: als ik mijn vrouw verlaat voor langer dan zolang of als ik mijn vrouw langer dan zolang geen levensonderhoud verschaf en zij neemt daarmee geen genoegen en geeft het aan bij de rechter, dan is zij daarmee door mij eenmaal verstoten. Dit „een maal" wijst er dus op dat het huwelijk niet onherroepelijk is verbroken maar eventueel kan worden hersteld met goedvinden van de vrouw **Constateert** nu de penghoeloe, dat de door de vrouw voorgebrachte feiten juist zijn, dan is zij daarmede automatisch van haar man gescheiden

en vrij in haar doen en laten. De penghoeloe spreekt dus de scheiding niet uit, evenmin als hij het huwelijk sluit, zoals we hieronder zullen zien. In de praktijk ontvangt zij op het kantoor van de penghoeloe in zo'n geval een soerat tjerai of scheidingsbriefje.

Het huwelijk. We zullen thans nagaan, welke bemoeienis de penghoeloe met de huwelijkssluiting heeft.

Daar er ook vóór de komst van de Islaam huwelijken werden gesloten, kent men in veel streken **twee soorten van huwelijkssluiting,** het een dat volgens de Moslimse wet wordt voltrokken, het andere dat de aloude adatgebruiken volgt; beide zijn op Java b.v. bekend als de **nikaah** of **ningkah** en de **temoe.** Ze zijn te vergelijken met ons burgerlijk en kerkelijk huwelijk. Evenals het burgerlijke huwelijk vooraf moet gaan aan het kerkelijke, zo moet ook het Moslimse huwelijk, de nikaah, vooraf gaan aan het adathuwelijk.

Voorbereidingen volgens de adat. Laat ons thans zo'n huwelijk eens wat nader bekijken, zoals dat op Java veelal plaats vindt. Het initiatief tot een huwelijk gaat als regel uit van de ouders van de jongen. Wanneer deze de meerderjarige leeftijd heeft bereikt, welke samenvalt met het bereiken van de puberteitsleeftijd, hebben de ouders al spoedig een familie op het oog, waar, naar men heeft gehoord, een geschikt meisje is te vinden van huwbare leeftijd.

Een jonger kind huwt niet, voordat het oudere is gehuwd. Het is een vaste gewoonte, dat steeds het oudst beschikbare meisje wordt uitgehuwelijkt, voordat een jongere aan de beurt komt, evenals ook nimmer een jongere man zal huwen voor zijn oudere broer is gehuwd. Het overslaan (**nglangkahi** = overstappen) zou maken, dat op zo'n huwelijk nimmer zegen zal rusten. Wanneer men echter een jonger meisje trouwt met goedvinden van de oudere zuster en het vragen van dit verlof gepaard gaat met een passend geschenk van de jongeman aan de laatste, kunnen zulke bezwaren worden overwonnen. De ouders zoeken nu iemand, die liefst beide families kent om als bemiddelaar op te treden. Doch alvorens deze een bezoek brengt bij de ouders van de aanstaande bruid, wordt eerst een berekening gemaakt, gebaseerd op de cijferwaarde van beider namen en beider geboortedagen, om na te gaan of dit huwelijk gelukkig zal worden. Valt namelijk deze cijfercombinatie ongelukkig uit, dan ziet men er van af en gaat elders zoeken. Is dit in orde, dan zal de bemiddelaar de familie van het meisje gaan polsen, of die iets voor de aanstaande verbintenis voelt.

Het „nontoni". In het gunstigste geval heeft intussen ook de jongeman zelf een bezoek aangevraagd bij de familie van het meisje, waarbij aan beide zijden wordt gedaan of het een gewoon vriendschapsbezoek is: met geen enkel woord wordt op een huwelijk gezinspeeld. Wanneer echter de thee wordt aangeboden, brengt de dochter, die zijn vrouw zal worden, persoonlijk in haar mooiste kleren, deze binnen en terwijl zij de thee en bijbehorende koek ronddient heeft de jongeman gelegenheid haar voldoende gade te slaan. Zo'n visite noemt men **„nontoni"**. Voldoet het meisje niet aan zijn verwachtingen, dan heeft dit bezoek geen verder gevolg.

De „verloving". Voldoet zij echter wel, dan kan door de bemiddelaar een afspraak worden gemaakt over het verlovingsgeschenk (**paningset**), na het overreiken waarvan beide partijen zich gebonden achten. Ook de door de jongeman mee te brengen huwelijksgift (**maskawin**) kan een onderwerp van bespreking vormen, indien het bedrag en de wijze van betaling hiervan niet reeds in de adat (het gewoonterecht) zijn geregeld.

Wanneer de dag, die voor de huwelijkssluiting werd uitgekozen, nadert,

Afb. 16. *Bruidegom met gevolg* voor de moskee van Soekaboemi (Preanger).

wordt het huis van de ouders van de bruid vergroot door de aanbouw van een **taroeb,** voor de voorgalerij, in de vorm van een groot afdak. Gemaakt van bamboe en bamboevlechtwerk, worden de stijlen versierd met suikerrietstengels; pisangstammen met grote trossen pisangs worden er aan gebonden, terwijl langs de dakranden slingers van uitgerafelde jonge klapperbladeren worden opgehangen. Ook aan het inwendige van het huis wordt de nodige aandacht besteed: indien het voorste vertrek van de rest van het huis is gescheiden door een bamboewand, wordt deze tijdelijk weggenomen, stoelen worden gehuurd en een gamelan is onontbeerlijk.

De „kobongan" en „kembar majang". In Midden-Java wordt bij woningen, die naar oude Javaanse trant zijn ingericht, veel aandacht geschonken aan de zgn. **ambèn tengah** of **kobongan,** de uitbouw in het midden van de achterwand van het voornaamste vertrek, de heilige plaats van de woning, gewijd aan Déwi Sri, de rijstgodin. Behalve een stapel kussens, die bestemd is als zetel voor het bruidspaar op de avond van het huwelijk, vinden we hier schaaltjes met offerbloemen en de **kembar majang.** Deze laatste heeft de vorm van een nagemaakte plant en bestaat uit een stuk pisangstam, waarin allerlei takjes zijn gestoken, terwijl het geheel wordt bekroond door een omgekeerde ananas. Op de avond van het huwelijk zal deze kembar majang op een viersprong worden geofferd. Een paar dagen voor de plechtigheid brengen de bloedverwanten en genodigde vrienden hun feestgaven **(soembangan).**

„Midodarèni". De laatste avond en nacht worden door de bruid en naaste familie wakend doorgebracht. Aan allerlei voorbereidingen wordt nog de laatste hand gelegd. Dit heet **„midodarèni"**, omdat men gelooft, dat in deze nacht de **widodari's** of hemelnymfen zullen neerdalen om de bruid te zegenen.

Het Moslimse aandeel in de huwelijkssluiting. De volgende dag begeven de bruidegom en enkele familieleden, alsmede de **wali** van de bruid, eventueel nog vergezeld door de dorpsgodsdienstbeambte, zich naar de naaste moskee (zie afb. 16), waar het officiële huwelijk zal worden gesloten. Gewoonlijk heeft dit in de

Afb. 17. *Bruidegom* van *Jogjakarta* in de traditionele vorstelijke klederdracht.

voormiddag plaats, maar in de grotere steden tegenwoordig ook wel tegen de avond of zelfs na zonsondergang.

De wali van de bruid. De bruid verschijnt zelf niet in de moskee. Voor haar treedt steeds haar **wali** op, dat is haar naaste bloedverwant in de mannelijke lijn, dus gewoonlijk haar vader of grootvader. Heeft zij geen bloedverwant, die als wali in aanmerking kan komen, dan mag zij zelf een persoon als zodanig aanwijzen, die in staat en geschikt is om haar belangen te behartigen.

Tussen deze twee partijen wordt nu het huwelijkscontract gesloten. Nodig is slechts dat dit geschiedt in tegenwoordigheid van twee aan de eisen van de wet voldoende getuigen en dat tenminste een der partijen voldoende wetskennis bezit. Teneinde aan deze laatste eis te kunnen voldoen, heeft de praktijk in Indonesië zich zo gevormd, dat de wali van de bruid, dus meestal haar vader, een deskundige uit het moskeepersoneel machtigt voor hem op te treden. Of dit nu de penghoeloe zelf zal zijn, hangt af van de rang en stand van het huwende paar.

Afb. 18. *Javaans bruidspaar* bij de „temoe", het adathuwelijk, dat steeds gesloten wordt na de voltrekking van het Moslims huwelijk. Zij zijn daarbij gekleed op een wijze, als overigens alleen nog aan het hof en bij de wajang wong wordt aangetroffen.

Aannemend nu, dat het de penghoeloe is, die optreedt als gemachtigde **(wakil)** van de wali van de bruid, dan doet deze, terwijl hij de rechterhand van de bruidegom vast houdt, het aanbod, bijvoorbeeld: ik bied u ten huwelijk aan die en die tegen een huwelijksgift van zoveel. Waarop de bruidegom dit aanbod aanvaardt door de volgende woorden, hem door de penghoeloe voorgezegd te herhalen: ik neem het huwelijk met die en die aan tegen de genoemde **maskawin** (huwelijksgift). Vervolgens zegt de penghoeloe hem de formule van de voorwaardelijke verstoting voor, als vermeld op blz. 18.

Vanaf dit moment heet het paar **pengantèn** en behoudt als regel deze benaming, totdat het eerste kind wordt geboren. Volgens de wet moet dit huwelijk nu nog door een godsdienstige maaltijd worden bezegeld **(walimah)**, doch vanaf dit moment komt de adat, de aloude volksgewoonte, weer in werking.

Het adathuwelijk, de „temoe". De bruidegom gaat nu terug naar zijn eigen woning of naar de woning van een bevriende familie, waar hij logeert, om zich te kleden voor de **temoe,** de **ontmoeting,** het adathuwelijk. Deze kleding is iets zeer bijzonders (zie afb. 17). De bruidegom draagt een deftige **statiekain** en de vorstelijke **koeloek** (de zwarte met gouden banden versierde fez); zijn bovenlichaam blijft bloot, doch wordt geheel ingesmeerd met gele zalf (**borèh**); hij draagt om de hals de drievoudige diadeem en slingers van aangeregen bloemen hangen van de oren af, kortom de bruidegom en de

Afb. 19. *Bruidegom* uit de *Padanse Bovenlanden.* De kleding van de bruidegom is hier heel anders dan op Java, doch ook hier is de aloude adatkleding gehandhaafd geworden.

bruid mogen zich deze ene dag in hun leven kleden en en ook gedragen als een prins en een prinses. Deze vorstelijke kleding bij het huwelijk wordt bepaald door de plaatselijke adat (gewoonte). Op Sumatra is die geheel anders dan op Java. (Zie o.a. afb. 19).

Natuurlijk zijn aan een en ander zeer hoge kosten verbonden en dit kan dan ook soms er toe leiden, dat men het wat eenvoudiger moet aanleggen, maar toch zal de familie aan het huwelijksfeest alles besteden, zoveel als maar enigszins mogelijk is en zich er zelfs, als er geen middelen beschikbaar zijn, voor in de schulden steken.

De bruidegom wordt vervolgens in een plechtige optocht, vaak in een kunstig versierd rijtuig naar het huis van de bruid geleid. In de kleinere plaatsen buiten de grote steden lopen in zo'n stoet soms allerlei van bamboe gemaakte diermonsters mee, voortbewogen door eronder lopende mensen **(barongan)** of ook wel kunstenmakers, rijdend op paarden van bamboe **(koeda kèpang).** De bruid wordt hem tot buiten de deur (hetzij van de kamer, hetzij van het huis) tegemoet gevoerd en vervolgens heeft de plechtige verwelkoming plaats, die, afhankelijk van de streek, gepaard pleegt te gaan met verschillende ceremoniële, symbolieke handelingen.

Gebruiken bij de „temoe". Zo zal de bruidegom b.v. zijn bruid over de drempel dragen. Dan moet hij een ei stuk trappen. De bruid zal hem de voeten moeten wassen met water, waarin allerlei bloemen zijn gestrooid. Daarna mogen zij naast elkaar voor de kobongan plaats nemen (zie afb. 18), waar zij verder, meestal erg vermoeid, de gasten te woord staan, die hen willen begroeten. Ook wordt het nodig geacht, dat bruid en bruidegom minstens één hapje nemen van een soort gele kleefrijst, dat zij b.v. elkaar in de mond stoppen. Verder kan de vader van de bruid (de wali) hen beiden op een knie nemen en zal hij antwoorden op de vraag, wie het zwaarste is, dat beiden met elkaar in evenwicht zijn, hetgeen wil zeggen, dat geen van beiden later de baas zal willen spelen. Soms brengt men de bruidegom een van te voren klaargelegde mat met enig kleingeld, wat rijstkorrels en peulvruchten, die hij de bruid in de schoot strooit, hetgeen wordt beschouwd als een symbool van voorspoed en grote verdienste.

De gasten kunnen zich intussen aan allerlei lekkernijen te goed doen. De gastvrijheid eist dat niemand een lege schotel of een leeg glas voor zich heeft. Pas tegen het aanbreken van de morgen vertrekken ze voor en na en dan is het ogenblik voor het bruidspaar ook aangebroken om zich weer in wat gemakkelijker kleding te steken en wat rust te nemen. Een vijftal dagen blijven ze gewoonlijk nog bij de familie logeren, om vervolgens hun intrek te nemen in de door de familie gereedgemaakte eigen woning.

Ter gelegenheid van zijn huwelijk heeft de man tevens een nieuwe naam aangenomen. De vroegere naam, die hij als jongen heeft gedragen, mag nu niet meer worden genoemd.

Polygamie is uitzondering. Hoewel de Moslimse wet officieel aan een man toestaat om tegelijkertijd met meer dan één vrouw, tot een maximum van vier, gehuwd te zijn, behoort dit in Indonesië tot de uitzonderingen. Niet alleen verzet de eerste vrouw zich er vaak tegen en eist van de man de gelofte, dat hij geen tweede vrouw naast haar zal nemen, maar ook is zo iets voor de doorsnee Indonesiër veel te kostbaar. Immers elke vrouw heeft het recht voor zich een eigen huis en huishouding te bezitten. De polygamie, voorzover die nog voorkomt, is daardoor beperkt tot enkele gevallen onder de hogere standen, terwijl de grote massa van de bevolking zich tevreden stelt met één vrouw.

* * *

Nadat we in de voorafgegane bladzijden kennis hebben gemaakt met enige onderwerpen, die diep ingrijpen in het leven van de Indonesiër, willen we thans iets vertellen over de stichter van de Islaam en de heilige Koraan.

Betekenis van „Islaam". De godsdienst die onder de Indonesiërs het meest verbreid is, heet **Islaam** en de belijder van deze godsdienst wordt **Moslim** genoemd. In Europese boeken ziet men vaak, zulks in navolging van b.v. Buddha en het Buddhisme, de naam Mohammedanisme en Mohammedaan gebruikt. Daar de Moslims zelf deze laatste twee termen niet gebruiken, in bepaalde kringen er zelfs duidelijke antipathie tegen bestaat, doet men er goed aan ze voortaan niet meer te bezigen, temeer waar Mohammed, de stichter van deze godsdienst, uitdrukkelijk de termen **Islaam** en **Moslim** heeft voorgeschreven. Islaam betekent namelijk: overgave en onderwerping aan God met een bijgedachte van vrede met God en deze begrippen heeft Mohammed nadrukkelijk naar voren willen brengen als meest essentiële bestanddelen van de Islaam.

Mohammed en de Mekkanen. De Islaam is gesticht in het begin van de zevende eeuw door **Mohammed,** zoon van een in de stad **Mekka** thuisbehorende koopmansfamilie. De Mekkanen leefden in die tijd voor een goed deel van de doorvoerhandel tussen Noord- en Zuid-Arabië en ook Mohammed heeft in zijn jeugd aan zulke handelstochten deelgenomen. Een moeilijkheid bij deze handel vormde het feit, dat de verschillende stammen bijna voortdurend met elkaar op voet van oorlog stonden, doch gedurende één maand in het jaar placht men een soort van algemene godsvrede te sluiten, gedurende welke tijd een ieder zich vrij naar Mekka kon begeven om zijn handelszaken te behartigen.

De Arabieren waren in hoge mate materialistisch van aard: twee zaken hadden voor hen slechts waarde, namelijk bezit en zonen. Hun godsdienst bestond uit de aanbidding van geesten en goden, die, naar men meende huisden in opgerichte stenen.

Toen Mohammed de middelbare leeftijd had bereikt, was de gedachte in hem gegroeid, dat hij de door God aangewezene was om zijn volk af te brengen van dit heidendom en het geloof in één God te prediken. De overlevering vermeldt, dat hij in een der laatste nachten van de maand **Ramadhaan** van het jaar 609 zijn eerste openbaring ontving, waarin hem door de engel **Gabriël** werd gelast een goddelijke boodschap aan de Mekkanen over te brengen.

Eerste openbaringen en de heilige Koraan. Zulke openbaringen kwamen op ongeregelde tijden terug en de dan door Mohammed gesproken woorden werden door zijn verwanten en later door zijn volgelingen onthouden en opgetekend gedurende de drie en twintig jaar die hij nog zou leven.

Deze openbaringen, na zijn dood geordend, vormen tezamen de **Heilige Koraan.** Hoewel de Moslims ook de Bijbel der Christenen als heilig boek erkennen, stellen zij hun Koraan hoger, omdat de inhoud van de Koraan als **Gods eigen woord** wordt beschouwd: immers de openbaring geschiedde door de scheppende wil van God. Daarom geldt de Koraan ook als onfeilbaar, als ongeschapen en eeuwig. Daarom wordt ieder Koraanexemplaar ook met grote eerbied behandeld, men legt dit boek niet zo maar op de grond, legt er geen andere boeken boven op en zorgt ervoor dat het niet met onreine voorwerpen in aanraking kan komen. Daarom moet een Koraanexemplaar ook met de hand zijn geschreven en niet gedrukt, hoewel vele moderne kringen de druk hebben aanvaard als een door Allaah geschonken technisch middel om het goddelijke woord op doeltreffender wijze dan voorheen onder de massa te brengen. Desondanks blijft het zorgvuldig afschrijven een zeer verdienstelijk werk, evenals het zingend reciteren van de tekst. Daarom houdt men ook vast aan de oorspronkelijke taal, het Arabisch, en heeft een vertaling geen andere waarde, dan als middel om de oorspronkelijke tekst beter te leren verstaan!

De Koraan bevat in totaal honderdveertien hoofdstukken, die gerangschikt zijn naar de lengte, zó dat de langste vooraan komen, de kortste achteraan. Slechts één uitzondering bestaat hierop, namelijk het openingshoofdstuk, de **Faatihah,** dat uit slechts enkele verzen bestaat (zie afb. 20).

Bij wijze van voorbeeld laten we hiervan de Nederlandse tekst volgen in de officiële vertaling van Soedewa, die in 1934 deze vertaling tot stand bracht voor het Hoofdcomité Koraanfonds, gedrukt en uitgegeven te Batavia, onder auspiciën van de Ahmadijah-Beweging Indonesia (Centrum Lahore).

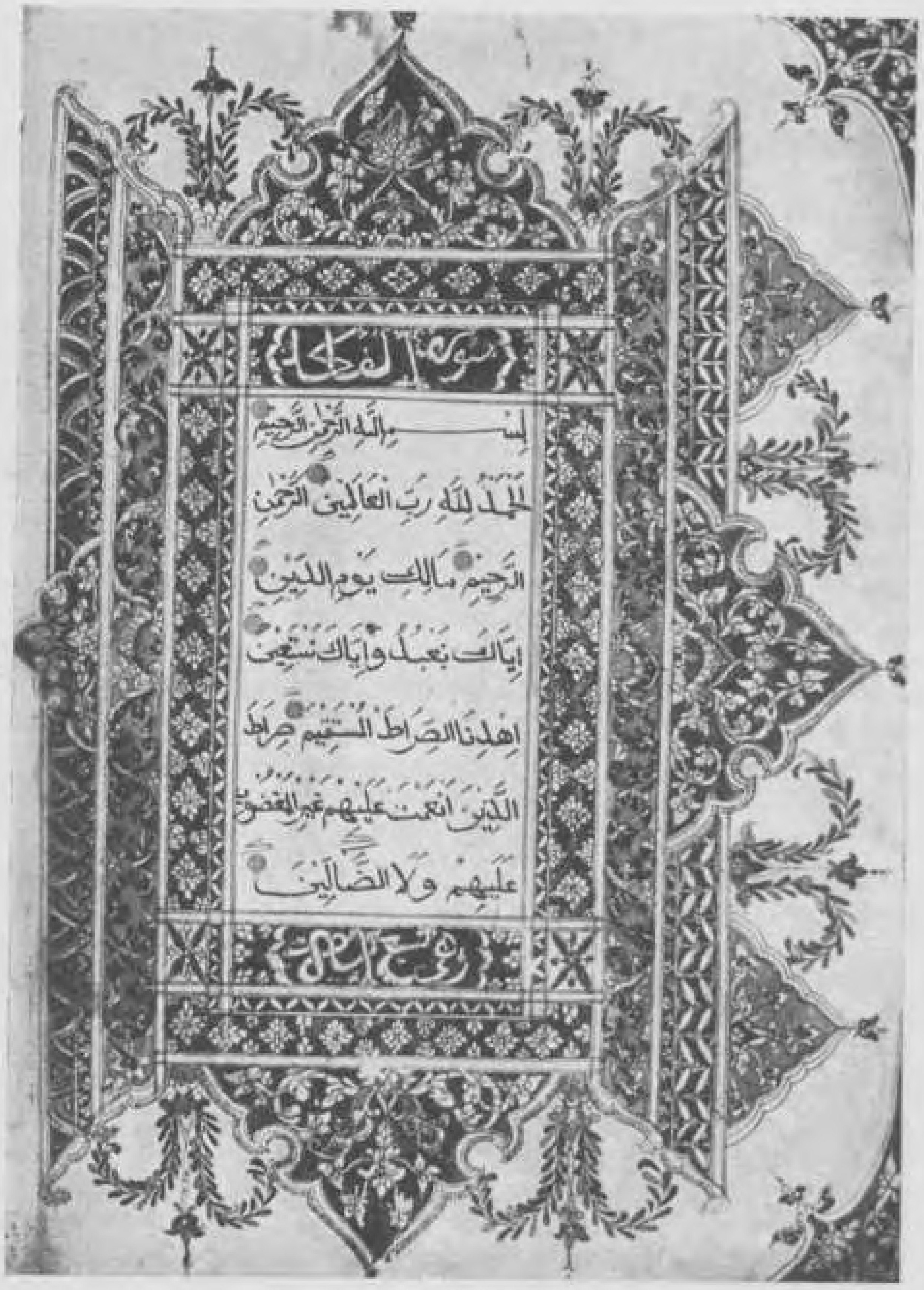

Afb. 20. *Eerste bladzijde* en *eerste hoofdstuk* van een fraai versierd *Koraanhandschrift*, behorende tot de verzameling van het Indisch Instituut. Het opschrift luidt: Soerat-oel-Faatihah. De tekst luidt in transscriptie:

(De cijfers verwijzen naar de regels van het handschrift).

1. Bismi'llaahi'rrahmaani'rrahiem.
2. Alhamdoe lillaahi rabbi'l'aalamien. Arrahmaani
3. 'irrahiem. Maaliki jaumi'ddien.
4. Ijjaaka na'boedoe wa ijjaaka nasta'ien.
5. Ihdinaa'ssiraat 'almoestakiem. Siraata
6. 'lladziena an'amta alaihoem. Ghairi 'lmaghdoebi
7. 'alaihim wa laa'ddaalien.

Voor de vertaling zie men de tekst op blz. 27

De „Faatihah" of openingsverzen van de Koraan. (De cijfers duiden de verzen of „ajats" aan).

„In naam van God, den Weldadige, den Genadige"

1. (Alle) Lof komt God toe, den Heer der werelden,
2. Den Weldadige, den Genadige;
3. Meester van den dag der vergelding
4. U dienen wij en U smeken wij om hulp.
5. Leid ons op het rechte pad,
6. Het pad dergenen wien Gij gunsten hebt geschonken,
7. Niet (dat) dergenen, over wie toorn wordt uitgestort, noch (dat) dergenen die dwalen.

Om het reciteren van de Koraan in de tijd van een maand gemakkelijker te maken, kent men bovendien een verdeling in dertig gelijke delen **(djoez).** Dat deze indeling echter geheel los staat van de inhoud, is duidelijk. Het hardop reciteren, dat is op een nauwkeurig voorgeschreven wijze de tekst zingend voordragen, wordt door de grote massa nog steeds als belangrijker aangevoeld dan het begrijpen van de inhoud. De Ahmadijah-Beweging, die zich in het bijzonder richt tot de intellectuelen en westers geschoolde Moslims, heeft gemeend hiertegen stelling te moeten nemen en heeft als gevolg daarvan, behalve andere geschriften, de bovengenoemde zeer goede Nederlandse Koraan-vertaling naast de Arabische tekst uitgegeven. Men zie verder de aanbevolen literatuur op blz. 49.

Inhoud der vroegste openbaringen. In de eerste jaren van zijn optreden heeft Mohammed, zoals we zagen, als reactie tegen het Mekkaanse heidendom sterk de nadruk gelegd op de eenheid Gods. Hij leerde, dat er geen God was dan DE GOD (**laa ilaaha illa'llaah**) en dat men Hem uitsluitend verering verschuldigd was. Ieder volk had op alle mogelijke tijden profeten gehad en hun eerste boodschap was steeds geweest: „Dien God en geen anderen God dan Hem". Mohammed zeide dus niets nieuws te brengen. Toen de Mekkanen hem uitlachten en op de oude weg bleven voortgaan, stelde hij beloningen in het vooruitzicht voor de gelovigen en straffen voor de ongelovigen. Maar toen de bestraffing uitbleef, verschoof hij de vergelding tot het leven na de dood. Hij beschreef het Paradijs als een gelukzalig oord voor de gelovigen en de hel, het vuur genaamd, als het oord der verschrikking, waar de spotters en ongelovigen zouden moeten branden. Hij waarschuwt herhaaldelijk voor de „ure" die eenmaal zal komen, de dag der opstanding **(kijamat),** de dag der afrekening of de dag des oordeels. Dan zullen de beenderen in de graven weer levend worden en zij zullen zich haasten naar de plaats des oordeels. Zij zullen voor een ravijn komen te staan, waarover een smalle brug ligt, zo scherp als een zwaard, waarover slechts de gelovigen zullen kunnen passeren. Die zullen vervolgens rekenschap moeten afleggen van al hun daden, waarbij de slechte zullen worden afgewogen tegen de goede. Daarbij is sprake van een boek, waarin het debet en credit staan opgetekend.

Maar niets kon het ongeloof van de Mekkanen beïnvloeden. Toen Mohammed dertien jaar hiertegen had gestreden, besloot hij tenslotte zijn stadgenoten aan hun lot over te laten en alle banden, die hen met hem verbonden, te verbreken.

De „hidjrah" en de vestiging in Medina. In 622 na Chr. verliet hij Mekka en vestigde zich te Medina. Deze daad van Mohammed, bekend als de **hidjrah,** is tevens het begin geworden van de Moslimse jaartelling.

In Medina bevond zich reeds vanouds een kolonie Arabische Joden en Christenen, die Mohammed, toen hij nog te Mekka vertoefde, vaak

in zijn preken had aangehaald, als degenen, die gaarne met hun boeken zouden willen en kunnen bewijzen, dat hij de Godsgezant was. Dit viel echter bitter tegen, want te Medina aangekomen, weigerden de Joden en Christenen hem als zodanig te erkennen. Mohammed verweet hun, dat zij waren afgedwaald van de ware leer, namelijk die van Ibrahim (Abraham) en vanaf deze tijd verandert zijn voorheen welwillende houding tegenover hen geheel. Toch had zijn prediking te Medina wel succes. Zijn macht breidde zich uit en enige keren hadden gevechten plaats met karavanen uit Mekka. Meer en meer moesten regelingen worden getroffen op allerlei gebied. We vinden dan ook in de Koraan meerdere openbaringen, alle afkomstig uit deze Medinensische periode, van practisch staatkundige aard, zoals de verdeling van de nalatenschap van gesneuvelden. Ook treffen we opwekkingen aan om het gebied van de Islaam zoveel mogelijk uit te breiden en om zijn uiterste best te doen op de weg Gods. Deze laatste uitdrukking (Arabisch: **djihaad**) heeft geleid tot de leer van de heilige oorlog. In het achtste jaar na zijn vertrek uit Mekka voelde Mohammed zich sterk genoeg om tegen de onwilligen in zijn vaderstad gewapend op te treden.

Mekka werd ingenomen en de **Ka'abah**, het stenen kubusvormige bouwwerk, het oude heiligdom der Mekkanen, nog daterend uit de tijd der „onwetendheid" lang voor Mohammeds optreden, werd weer het centrale punt van de eredienst voor Allaah. Mohammed stierf in 632, het tiende jaar van de hidjrah, te Medina. Hier ook bevindt zich zijn graf, dat nog geregeld wordt bezocht door de pelgrims, die zich ter gelegenheid van de haddj in Mekka ophouden. (Zie blz. 36 e.v.).

De Koraan regelt slechts het hoog noodzakelijke. Mohammed heeft er nimmer aan gedacht een volledig stel voorschriften te geven. Van een afgerond stelsel was bij zijn dood geen sprake. Wat algemeen bekend was en voldeed, werd stilzwijgend aanvaard. Een afspiegeling hiervan biedt dan ook de inhoud van de Koraan. Juist het meest gewone vindt men er niet in. Mohammed placht pas een openbaring te ontvangen, wanneer de een of andere zaak afdoende moest worden geregeld en niet eerder dan nadat de drang der omstandigheden een regeling van hogerhand noodzakelijk maakte.

De overlevering als aanvulling. De noodzakelijke aanvulling van de in de Koraan bijeengebrachte openbaringen werd gevonden in de overlevering, die spoedig na Mohammeds dood ontstond. Men ging na, hoe Mohammed persoonlijk in allerlei zaken had gehandeld, wat hij bij verschillende gelegenheden had gezegd, en ook zijn zwijgen over zaken, die in zijn tegenwoordigheid hadden plaats gehad kon als een goedkeuring worden uitgelegd.

Ontstaan van de plichtenleer. Uit deze overlevering hebben de Moslimse geleerden gedurende de drie eerste eeuwen van de Islaam een plichtenleer opgebouwd, waarin alle menselijke handelingen in een vijftal categorieën werden ondergebracht.

Volgens dit systeem kan een handeling zijn:

verplicht (perloe) of **noodzakelijk (wadjib);**
aan te bevelen of **verdienstelijk;**
geoorloofd of **onverschillig;**
afkeuringswaardig;
verboden (haraam).

De Moslimse wet en de vijf zuilen. De hier kort vermelde plichtenleer **(pekih)** is een onderdeel van de moslimse wet, de **sjari'ah** genaamd, (Jav.: sarèngat — Mal.: sarat) die het totaal van godsdienstige voorschriften omvat. Deze wet rust — aldus

drukt men zich uit — op vijf zuilen, welke in een vaste volgorde in de godsdienstige boeken **(kitabs)** worden behandeld. Deze vijf zullen zijn:
1. De geloofsbelijdenis (sjahaadat of sadat);
2. de dagelijkse godsdienstoefening (salaat);
3. de weldadigheid (zakaat of djakat);
4. het vasten in de negende maand (saum, sijam, poeasa, poso);
5. de pelgrimstocht naar Mekka (haddj).

De dagelijkse godsdienstoefening werd reeds besproken bij de behandeling van de moskee (zie blz. 10). Het onderwerp, dat thans onze belangstelling verdient, is de **vasten**, de vierde zuil van de wet, daar de bevolking van hoog tot laag juist in de vastenmaand een verhoogde belangstelling voor de godsdienst aan de dag legt.

De Moslimse kalender. Teneinde de vasten volgens de voorschriften te kunnen volbrengen, dient men op de hoogte te zijn met de Moslimse tijdrekening.

De Moslimse kalender telt de tijd met maanjaren van 354 dagen. Het jaar bestaat uit twaalf maanden, die afwisselend 29 en 30 dagen lang zijn. Naast de Arabische naam van de maand komt op Java ook nog soms een eigen benaming voor, die we tussen haakjes zullen vermelden.

De volgende namen der maanden vindt men op elke Moslimse kalender: 1) Moeharram (Soera), 2) Safar, 3) Rabi-al-awwal (Moeloed), 4) Rabi-al aachir, 5) Djoemaad-al-awwal, 6) Djoemaad-al-aachir, 7) Radjab, 8) Sjabaan (Roewah), 9) Ramadhaan (Poeasa, Sijam), 10) Sjawwaal, 11) Dzoel-kangidah (Sela), 12) Dzoel-hiddjah (Besar).

Volgens de geldende voorschriften moet de nieuwe maand beginnen wanneer door twee betrouwbare getuigen op de 29e dag de nieuwe maansikkel dadelijk na zonsondergang waargenomen is. Geschiedt dit niet, dan wordt de maand tot maximaal 30 dagen verlengd. Het bepalen van het begin van de nieuwe maand is speciaal van belang bij de intrede van de vastenmaand, de negende maand van het Moslimse jaar. Om moeilijkheden en onzekerheid te vermijden, houden velen zich tegenwoordig liever aan de methode van de berekening.

Het vasten, de vierde zuil van de wet. Het vasten, als plicht opgelegd aan allen die er physiek toe in staat zijn, is zoals de Islaam het voorschrijft, lang niet gemakkelijk. Gedurende 30 dagen moet de gelovige, zolang er daglicht is, zich elk lichamelijk genot, hetzij dit bestaat uit het tot zich nemen van spijs of drank, hetzij anderszins, ontzeggen. Ook roken, zelfs het inslikken van speeksel, is niet toegestaan. Het is dus te begrijpen, dat, vooral in de tropen, de gewone, dagelijkse arbeid voor iemand, die zich stipt aan de regels wil houden, wel zeer zwaar, zo niet onmogelijk wordt. Vandaar dan ook dat deze maand in het algemeen als een vacantiemaand wordt beschouwd. Scholen, waar ten minste een derde der leerlingen Moslim is, worden gesloten. Vele kantoren sluiten eveneens. Als een groot bezwaar wordt hierbij gevoeld, dat de vastenmaand ieder jaar, gerekend volgens onze kalender, elf dagen vroeger valt.

Zodra de duisternis is gevallen, is men verplicht de vasten te breken door een maaltijd en eveneens moet men voor het begin der morgenschemering een goede maaltijd gebruiken. Om de vastendag zo goed mogelijk door te komen — er bestaan geen speciale voorschriften — doen velen dit slapend en blijven des nachts op. Zij, die overdag hun gewone werkzaamheden toch willen blijven verrichten, houden dit moeilijke vasten meestal niet tot het eind toe vol. Men begint als regel wel, maar volgt na enige dagen weer de gewone levenswijze. De wet houdt hiermee rekening en staat toe, om elke dag, waarop men gedwongen wordt de vasten te breken, later, wanneer men er toe in staat is, weer in te halen.

Afb. 21. De *Garebeg* in de *Vorstenlanden*. De vorst (hier Soenan Pakoe Boewana X van Soerakarta) begeeft zich aan de arm van de Nederlandse gouverneur met groot gevolg naar de „sitinggil" (audiëntiezaal).

Het neerdalen van de Koraan en de zgn. maleman's. Door de wet wordt aanbevolen gedurende een deel van de nacht een speciale salaat, te verrichten, die veel langer duurt dan de gewone salaat. Velen die de gewone godsdienstoefeningen verwaarlozen, voelen zich geroepen in de vastenmaand hier aan mee te doen. Vandaar dan ook dat gedurende deze gehele maand het 's nachts in en om de moskee zeer druk pleegt te zijn. De grootste drukte heerst er evenwel gedurende de laatste vijf oneven nachten, dat zijn de nachten. voorafgaande aan de 21e, 23e, 25e, 27e en 29e van de Poeasamaand. Immers in een van deze nachten zou of de Koraan van Allaah zijn neergedaald naar de engel Gabriël of (volgens anderen) Gabriël de Koraan voor het eerst naar Mohammed hebben overgebracht. Hoe het ook zij, een van deze nachten is „de nacht van het goddelijke raadsbesluit" en daarom bij uitstek zegenrijk, tenminste als men die niet slapend en in gepaste stemming doorbrengt. Vaak worden gedurende deze nachten door aanzienlijken openbare maaltijden gehouden, waarbij speciaal de nacht van de 21e en de 27e feestelijk worden herdacht. Deze maaltijden zijn bekend geworden als de **maleman's.** In de kratonsteden Soerakarta en Djokjakarta worden gedurende deze maleman's zelfs gehele kermissen georganiseerd in speciale feestparken of op de aloen-aloen, soms gepaard gaande met vuurwerk, terwijl boven de deuren der huizen lampions in de meest fantastische vormen worden opgehangen. Dikwijls worden tentoonstellingen van producten van volksindustrie georganiseerd. Zo stijgt tegen het einde van de vastentijd de feeststemming. Wie geld heeft schaft zich nieuwe kleren aan. Wie het niet heeft, doet het ook, door iets van zijn bezit naar de bank van lening te brengen. Geldschieters maken goede zaken, want men heeft er alles voor over om op de eerste dag van de nieuwe maand, de Lebaran te vieren,

zoals het hoort. In verband met de onzekerheid over de intrede der nieuwe maan (zie blz. 29.) viert men in de praktijk de Lebaran op twee dagen.

Lebaran: het einde van de vasten. Wanneer dan tenslotte het einde van de vastenmaand gekomen is, staat het gehele leven twee dagen lang stil, want dit feest wordt door jong en oud gevierd. Terwijl de wet het officieel het „kleine feest" noemt, is deze dag in de praktijk het grootste feest geworden dat de Moslimse Indonesiër kent. De Eurpeaan, die zijn bedienden het gehele jaar voorschot kan weigeren, doet er goed aan, hem tegen Lebaran uit eigen beweging een maand extra loon te schenken of voor te schieten en tevens vrijaf te geven, daar zij deze dag verplicht zijn bij hun familie door te brengen en elkaar te bezoeken. Bij deze gelegenheid is men gewoon elkaar vergiffenis te vragen voor de tekortkomingen van de afgelopen periode en elkaar geluk te wensen met de goede afloop van de vasten. Daar voor een vreemdeling de gebruiken veel herinneren aan de gebruiken, die in Europa met Nieuwjaar plaats vinden, is deze dag in het Nederlands spraakgebruik bekend geworden als het „Inlands Nieuwjaar". In zoverre kan men inderdaad van het begin van een nieuw jaar spreken, als men met een nieuwe levensperiode begint, om met een schone lei straks weer zijn taak op te nemen, maar van een nieuw jaar volgens de kalender is, zoals wij hebben gezien, geen sprake. In godsdienstige kringen pleegt men op deze dag nog de zogenaamde **pitrah** op te brengen, eigenlijk een geschenk in rijst aan zijn meerderen. Hierop zullen we nog terugkomen bij de bespreking van de zakaat of weldadigheid.

De Garebeg poeasa in de vorstenlanden. In de vorstenlanden wordt deze dag zo mogelijk nog drukker gevierd dan elders. Op de aloen-aloen verdringen zich duizenden buitenmensen, die in hun mooiste kleren naar de stad zijn gekomen om onder meer te gaan kijken naar de kratontroepen, die in hun bonte uniformen ter gelegenheid van de **Garebeg** zich daar opstellen en om de **goenoengans** of spijsbergen voorbij te zien trekken, wanneer die uit de kraton worden overgebracht naar de grote moskee, ondertussen luisterend naar de gamelanorkesten van de kraton, die bij deze gelegenheid langs de weg, waarlangs de stoet zal komen, hun vrolijke klanken laten horen.

Betekenis van de „Garebeg". Bij ontleding van zo'n Garebeg blijkt deze voor een belangrijk deel te bestaan uit een combinatie van twee oude gebruiken: 1 — een **troepenschouw** of **parade** van de vorstelijke troepen en 2 — een **rijksoffer** van de vorst aan zijn volk voor het welzijn van het rijk. Ter gelegenheid van de Garebeg begeeft de vorst zich plechtig van uit zijn paleis naar de officiële audiëntiezaal — de **sitinggil** (zie afb. 21), die de vorm heeft van een pendapa, een ontvangstzaal met een fraai hoog dak, rustend op zuilen, zonder zijwanden. Zijn gehele hofhouding, alles in statiekleding, volgt hem hierbij. Het is steeds de gewoonte geweest dat de Nederlandse gouverneur met de ambtenaren en vooraanstaande ingezetenen, waarbij speciaal de leiders der landbouwondernemingen werden vermeld, bij deze gelegenheid hun opwachting kwamen maken in de kraton (zie afb. 22).

Het rijksoffer, bestaande uit een groot aantal, thans symbolische spijsbergen, werd intussen over de sitinggil naar buiten gedragen (zie afb. 23) om naar de moskee te worden gebracht. De plechtigheid duurde van 10 tot 12 uur in de voormiddag.

De twee andere officiële feestdagen. Behalve deze Garebeg poeasa kent de Islaam nog twee andere officiële feestdagen. Het zijn de Garebeg Moeloed en de Garebeg Besar.

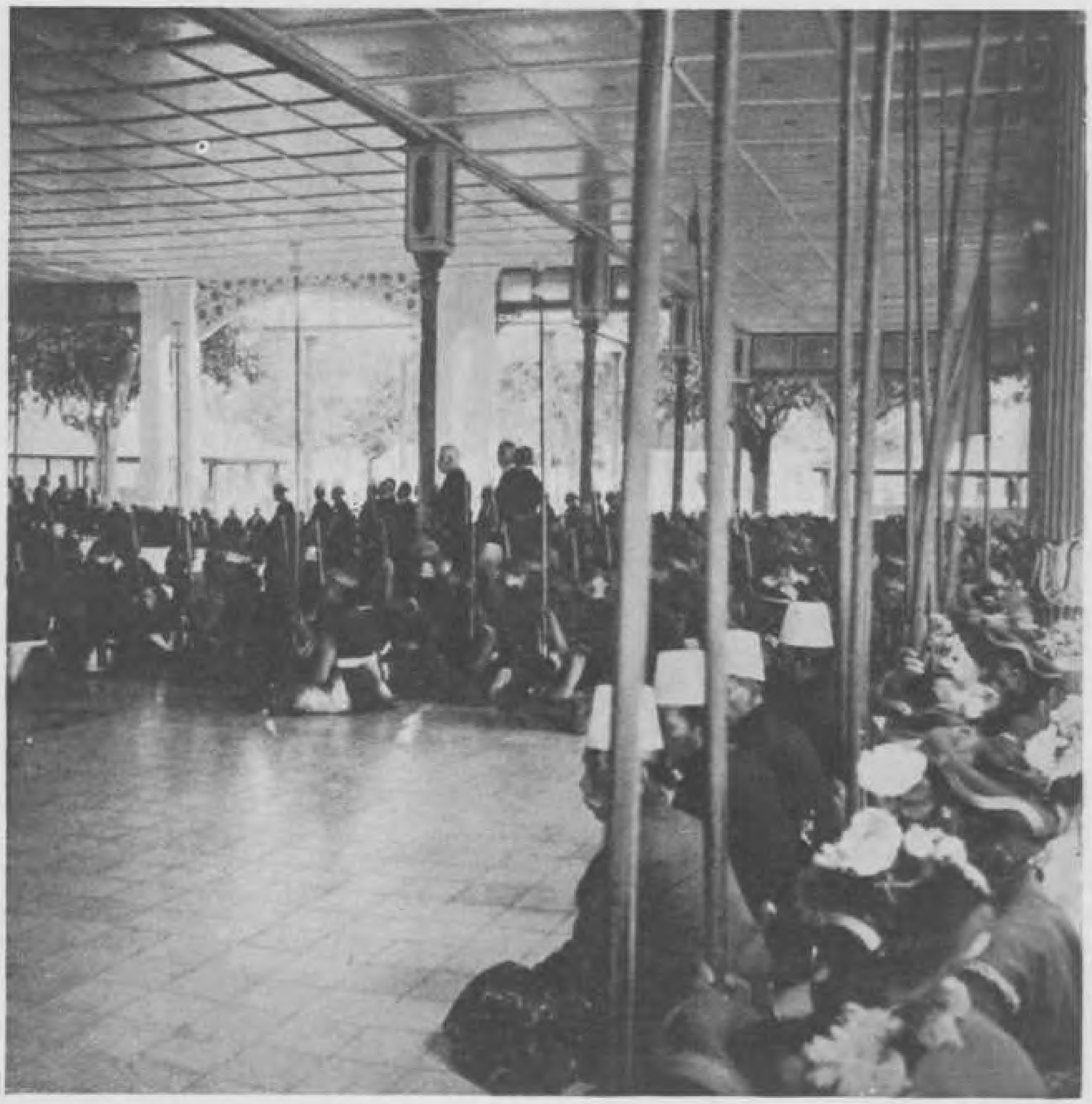

Afb. 22. *Plechtigheid* op de sitinggil ter gelegenheid van Garebeg Moeloed. Op de voorgrond enkele „pradjoerits" behorende tot de kratontroepen. Op de achtergrond regenten en hogere ambtenaren. De vorst zelf is op de foto niet zichtbaar, doch is meer naar links gezeten.

Garebeg Moeloed en sekatèn. De **Garebeg Moeloed** wordt gevierd op de 12e van de derde maand (Rabi al-awwal) als herdenking van Mohammeds geboortedag. Hoewel deze datum in werkelijkheid zijn sterfdag is, nam men later aan, dat zijn geboortedag, die onbekend was, juist 63 jaar voor die tijd moest zijn gevallen. Deze feestdag wordt in het algemeen gevierd met **moeloedan maaltijden** en met het voordragen van Mohammeds levensgeschiedenis. Doch in de vorstenlanden wordt tevens een grote jaarmarkt (de **sekatèn**) (zie afb. 24) georganiseerd, waar van heinde en ver aangevoerde nijverheidsproducten van de bevolking worden tentoongesteld en verkocht. Ook wordt er gedurende de week, die aan deze feestdag voorafgaat, op het erf van de grote moskee de gamelan sekatèn bespeeld, een bijzonder heilige gamelan, van andere samenstelling dan de gewone.

Afb. 23. Enige *„goenoengans"* of *spijsbergen.* Deze worden gedurende de audiëntie op de „sitinggil" vanuit het binnenplein van de kraton over de „sitinggil" naar buiten gedragen om naar de moskee gebracht te worden.

De gamelan sekatèn. Twee van deze orkesten wisselen elkaar om het half uur af, dag en nacht door. Men zegt dat deze gewoonte destijds is ingesteld om de Javanen naar de moskee te lokken. Inderdaad komt het ook nu geregeld voor, dat op het voorerf van de moskee gedurende deze dagen preken over de Islaam worden gehouden voor de toegestroomde menigte.

Garebeg Besar. Het derde feest, ter gelegenheid waarvan een Garebeg wordt gehouden, heet officieel het grote feest, **Garebeg Besar**, maar wordt in werkelijkheid minder algemeen gevierd in Indnesië dan de twee bovengenoemde Garebegs. Het is de herdenking van de dag, waarop door de pelgrims wordt geofferd, na de dag te voren in de vlakte van Arafat buiten Mekka te hebben doorgebracht. Dit feest valt op de 10e van de twaalfde maand. Hierop komen we terug bij de bespreking van de haddj. (zie blz. 39.)

Mohammeds hemelreis. Een andere godsdienstige feestdag, die echter meer in speciaal godsdienstige kringen wordt gevierd, is de dag van **Mohammeds hemelvaart** of liever: **hemelreis.** Deze dag valt op de 27e van de zevende maand (Radjab) en men herdenkt dan de reis, die Mohammed eens in zijn droom heeft gemaakt tezamen met de engel Gabriël naar Jeruzalem en de hemel. Talloze verhalen zijn hierover in omloop gekomen, die voor de gelovigen leerrijk worden geacht wegens de beschrijvingen van het Paradijs en de Hel, de oordeelsdag, enz. Zoals reeds gezegd, merkt men naar buiten gewoonlijk niet veel van deze feestdag, alhoewel kantoren en scholen er rekening mee plegen te houden.

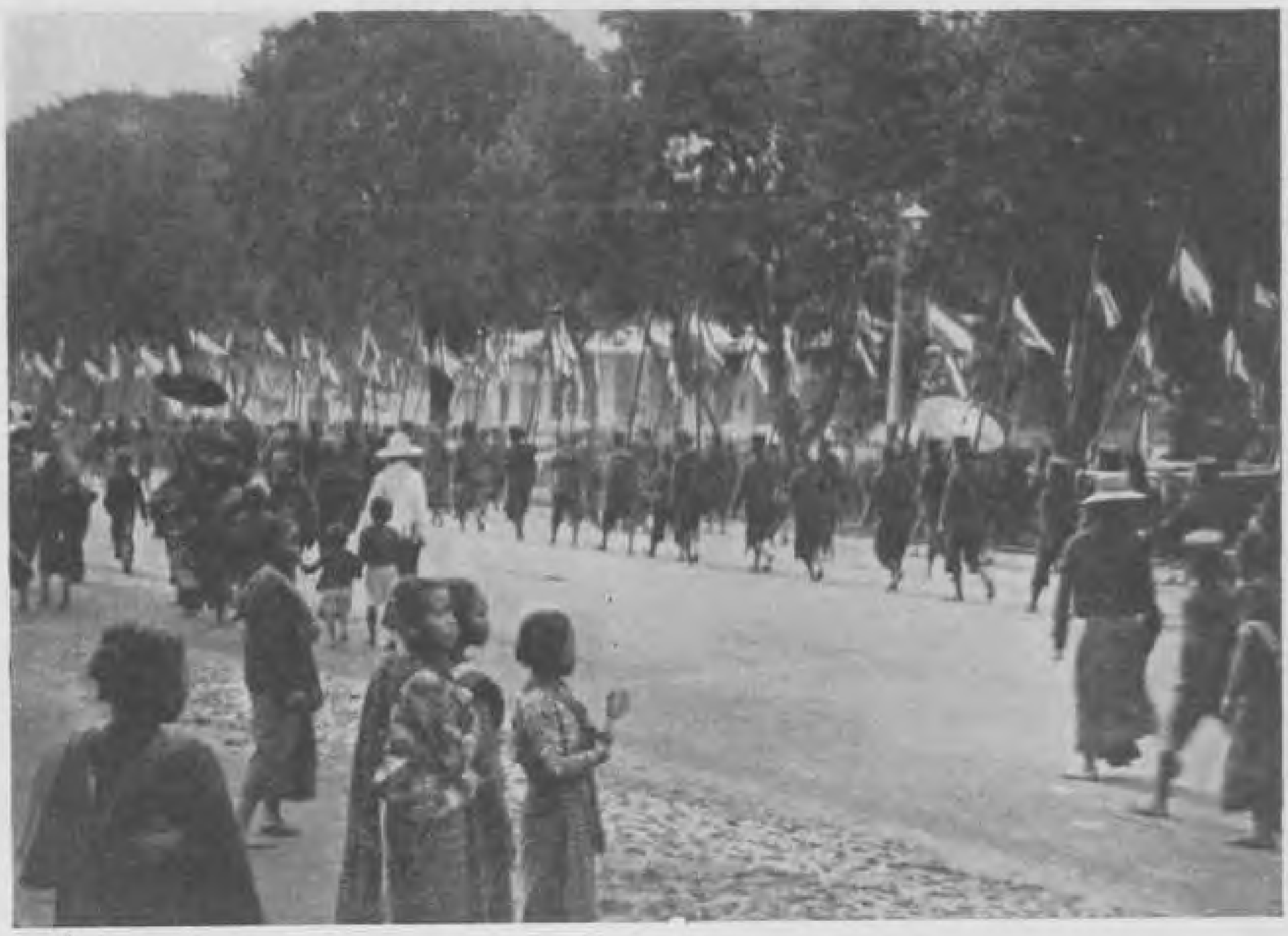

Afb. 24. De „*sekatèn*" in de *Vorstenlanden*. Een optocht van inheemse bestuurs-ambtenaren in Soerakarta ter gelegenheid van de sekatèn, een jaarmarkt op de aloen-aloen, een onderdeel vormend van de viering van de „Garebeg Moeloed".

Asjoeradag. Een feestdag, die wel algemeen erkend, doch niet algemeen gevierd wordt, is de **Asjoeradag,** op Java **Soera** genaamd, die valt op de 10e van de eerste maand (Moeharram). We vermelden deze feestdag echter, omdat die in andere Moslimse landen, zoals Egypte en in het bijzonder Perzië, het karakter heeft aangenomen van een groot nationaal volksfeest. Ook op de Westkust van Sumatra organiseert men bij deze gelegenheid vaak grote optochten (zie afb. 25).

Men herdenkt op deze dag de dood van Mohammeds kleinzoon, Hoesein, die als hoofd van een afgescheiden partij (de Shi'ieten) in 680 na Chr. sneuvelde in een veldslag tegen de regeringstroepen van de Oemajaden. Men noemt dit daarom ook wel het Hasan-Hoeseinfeest. Op Java merkt men in het openbare leven practisch niets van deze dag; in intiemere kring bestaat de viering hoogstens uit het eten van een bijzondere maaltijd: de **boeboer soera.**

De zakaat, derde zuil van de wet. Waar bij de bespreking van de Lebaran reeds terloops de **pitrah** werd genoemd, willen we thans even stil staan bij de derde zuil van de Moslimse wet: de **zakaat** of de **weldadigheid.**

De weldadigheid ten gunste van de armen en behoeftigen werd door Mohammed van het begin af als een aan Allaah welgevallig werk aanbevolen, doch reeds spoedig werd ook de zakaat (als de salaat) de volgelingen als plicht opgelegd. Terwijl men oorspronkelijk geheel vrij was zijn goede gaven te besteden aan wie men dit wilde, kwam langzamerhand de gewoonte in zwang, zijn bijdrage aan Mohammed ter hand te stellen, opdat die ze naar behoefte zou kunnen verdelen. Hieruit ontstond in Medina een officiële staatskas.

Afb. 25. Voorbereidingen voor de optocht, gehouden bij het *Hasan-Hoesain feest* op 10 Moeharram te *Pariaman*. Terwijl op Java deze feestdag ongemerkt voorbij gaat, wordt er op Sumatra's Westkust veel werk van gemaakt.

Na Mohammeds dood werd met vele andere zaken ook deze materie geregeld. Het resultaat was tenslotte, dat men van de **oogst,** het **vee,** van **edele metalen** en **koopmansgoederen** een bepaald percentage als godsdienstige belasting (zakaat) diende op te brengen, wanneer aan bepaalde voorwaarden was voldaan.

In Indonesië wordt slechts in enkele streken, zoals West-Java, regelmatig zakaat opgebracht en dan nog gewoonlijk alleen van de rijst. Deze komt in hoofdzaak ten goede aan moskee-ambtenaren of aan godsdienstleraren.

In vele streken is deze godsdienstige belasting op de achtergrond geraakt. Wel daarentegen wordt vrij geregeld de zgn. zakaat al fitr, of kortweg in Indonesië „pitrah" genaamd, opgebracht.

De „pitrah". Deze **pitrah** is een persoonlijke belasting, die men voor zich en ieder die men onderhoudt moet opbrengen ter gelegenheid van het breken van de vasten, op Lebarandag dus. Dat deze belasting of liefdegave, al naar men wil, wel populair is, komt waarschijnlijk, omdat men aanneemt, dat men hiermee in de vastenmaand onwillekeurig gepleegde verzuimen kan goed maken.

Wie ervan profiteren. De pitrah pleegt men aan dezelfde personen te geven als die, welke in aanmerking zouden komen voor de zakaat. Het is dus meestal de „dorpsgeestelijke". De santri's of leerlingen van godsdienstscholen geven ze gewoonlijk aan hun goeroe of godsdienstleraar. Daar inlevering in natura is voorgeschreven en dit wel eens wat lastig was, heeft men er dit op gevonden, dat men de rijst koopt van de betrokken „dorpsgeestelijke" of de goeroe, voor wie het geschenk bestemd is, en daarna deze van hem gekochte rijst weer bij hem inlevert. Zo geschiedt practisch het opbrengen van de pitrah met geld, terwijl toch aan de eis van de wet ook is voldaan.

In streken waar de zakaat geregeld pleegt te worden opgebracht, beschouwen de godsdienstbeambten deze als hun wettig inkomen, daar zij immers worden genoemd onder degenen voor wie de zakaat officieel is

Afb. 26. *De Moskee van Mekka* en het westelijk deel der stad. De moskee is een open plein, omgeven door een zuilengalerij. In het midden de Ka'abah, waaromheen door de pelgrims bij de haddj zeven keer de tawaaf of rondgang wordt verricht.

bestemd. Doch het komt inderdaad ook voor, dat een gedeelte wordt aangewend voor verdeling onder de „vrome" armen en behoeftigen. Onder hen, die verder door de wet worden genoemd als rechthebbenden op een deel van de zakaat, zijn hier nog de vrijwilligers te vermelden, die op eigen gelegenheid tegen de ongelovigen strijden ter verdediging of uitbreiding van het geloof en dus niet behoren tot de geregelde troepen, welke laatste van de overheid soldij ontvangen. We zouden ze kunnen vergelijken met de ondergrondse werkers in Nederland gedurende de Duitse bezetting.

In Atjeh is gedurende de Atjehoorlog voor zulk ondergronds werk tegen Nederland de zakaat wel gebruikt door de **oelama's** of godsdienstleiders (eigenlijk: „wetgeleerden"). Dikwijls gelukte het hun door als zakaatinner op te treden en op deze wijze een particuliere krijgskas te vormen, waaruit ze hun volgelingen betaalden, een persoonlijk overwicht op de bevolking te krijgen en groter invloed te verwerven dan de officiële hoofden bezaten. Wanneer zij dan daarenboven nog de titel van **Haddji** konden aannemen, omdat zij een tocht naar Mekka hadden volbracht, kon dit slechts het aanzien, dat zij in de ogen van het volk genoten, verhogen.

De haddj: 5e zuil van de wet.

Met dit laatste genoemde onderwerp, de **haddj,** zijn we genaderd tot de bespreking van de **vijfde zuil van de Moslimse wet,** de plicht die aan ieder Moslim is opgelegd, om, wanneer de omstandigheden dit toelaten, eenmaal in zijn leven een bezoek aan de **heilige stad Mekka** te brengen. Vergeleken met de andere Moslimse landen is deze plicht in Indonesië

zeer populair hetgeen tot uiting komt in het relatief grote aantal uit Indonesië afkomstige pelgrims. Misschien berust deze populariteit weer op dezelfde grond als die van de vasten en de pitrah. Men neemt namelijk aan, dat, evenals de pitrah een verzoening is voor tekortkomingen gedurende de vasten en de vasten een verzoening voor tekortkomingen gedurende het afgelopen jaar, het meemaken van de haddj naar Mekka een verzoening meebrengt voor alle tekortkomingen van het gehele leven.

De pelgrims zijn na hun terugkeer geen priesters.

In het eind der negentiende eeuw en daarvoor, toen een veel geringer aantal Indonesiërs de haddj verrichtte tengevolge van de veel grotere moeilijkheden van de reis, kon de van Mekka teruggekeerde Haddji nog een bijzondere plaats in de eenvoudige dorpssamenleving innemen. Het kon gebeuren, dat zo iemand zelfs nog bij zijn leven een zekere graad van heiligheid bereikte. De Nederlanders zagen in hen een soort „priesters", vooral als zij na hun terugkeer de Arabische klederdracht bleven dragen of tenminste zich door een bij wijze van tulband om het hoofd gewonden witte doek onderscheidden van hun mede-desabewoners. Dat de meerderheid van de pelgrims echter niet anders terugkwam dan zij was heengegaan en zij in het algemeen niet in Mekka besmet werden met staatsgevaarlijke denkbeelden, moge blijken uit het volgende korte overzicht van hetgeen de haddj eigenlijk inhoudt.

De aankomst in Mekka en het aannemen van de „ihraam".

Over de zeereis tot aan de havenplaats Djiddah valt niets bijzonders te zeggen. De kust van Arabië bestaat uit een dorre zandwoestijn, waar niets groeit. Mekka zelf ligt op een zestig km van de kust het land in. Deze afstand legde men vroeger af per kameel gedurende twee dagreizen, of liever nachtreizen, daar men genoodzaakt was overdag een beschutting te zoeken tegen de vaak ondragelijke hitte. Tegenwoordig doet men de tocht in enkele uren met grote woestijnauto's.

Dadelijk bij het vertrek uit Djiddah nemen de pelgrims reeds de **ihraam-toestand** aan, hoewel dit pas bij het bereiken van de grens van Mekka is verplicht. Dit wil theoretisch zeggen, dat de gelovige door het verrichten van einige door de wet voorgeschreven handelingen de vereiste voorbereidng ondergaat voor het betreden van het heilige gebied van Mekka, de **haram** en de daarna te verrichten godsdienstige handelingen.

Hij moet zich daarbij kleden in twee witte, ongenaaide doeken, de ene als schouderdoek, de andere als lendendoek gebruikende. In de praktijk slaat men vaak een tweetal witte badhanddoeken om zich heen.

De moskee en de Ka'aba.

In Mekka aangekomen gaan de pelgrims rechtstreeks naar de moskee. De moskee in Mekka (zie afb. 26) is een groot open plein midden in de stad, omgeven door een zuilengalerij, in welks midden zich de Ka'abah of het Huis van Allaah verheft. Dit is een kubusvormig bouwwerk, behangen met een kleed, dat vroeger door de Egyptische regering jaarlijks in een plechtige missie (de **mahmal**) naar Mekka werd gebracht en aan de heilige stad aangeboden (zie afb. 27). In de oostelijke hoek van dit bouwwerk is de zogenaamde „zwarte steen" ingemetseld, een uit de hemel gevallen stuk meteoorsteen. Het aanraken hiervan brengt vergeving voor alle vroeger begane zonden. Men vertelt van deze steen, dat die vroeger wit moet zijn geweest, doch door de vele zonden der pelgrims langzamerhand zwart is geworden.

Om deze Ka'abah is het dat men zeven keer een omgang moet maken

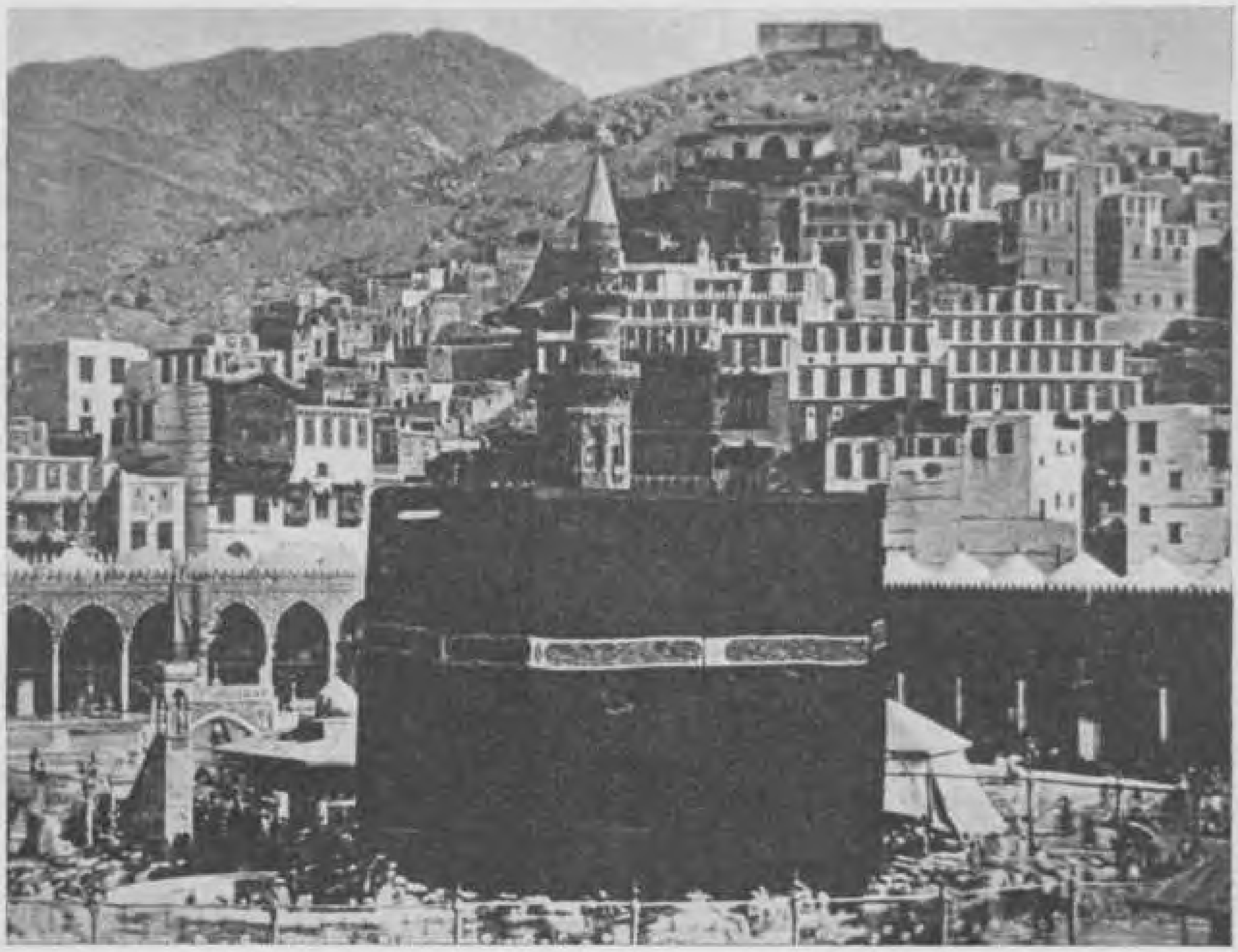

Afb 27. De *Ka'abah,* het kubusvormig bouwwerk in de moskee van Mekka, geheel behangen met het kleed (de „kiswah"), dat dikwijls door de Egyptische regering placht te worden aangeboden.

(**tawaaf**). Daarop volgt het lopen tot zeven keer toe langs een weg, gemerkt door twee stenen, **Safaa** en **Marwah** geheten, terwijl men zich tenslotte het hoofd moet laten scheren, hetgeen ook symbolisch kan gebeuren.

De „oemrah". Deze ceremonieën staan bekend als **oemrah.** Daar de eigenlijke haddj pas begint op de 7e van de twaalfde maand (Dzoel-hiddhah) en de pelgrims uit Indonesië meestal eerder aanwezig zijn, hebben zij na de volbrenging van de oemrah de keus om hetzij de ihraam-toestand te beëindigen of deze aan te houden tot na de beëindiging van de eigenlijke haddj.

Wat er gedurende de haddj gebeurt. In het eerste geval trekt men zijn normale kleding weer aan, maar is dan verplicht in de morgen van de 7e weer opnieuw de ihraam-toestand aan te nemen, hetgeen men doet door zich tot buiten het heilige gebied van Mekka (de haram) te begeven en daar zich wederom te hullen in de twee witte kledingstukken als boven beschreven. Bij al deze handelingen is het steeds noodzakelijk de nijat te formuleren, dus zich bewust te zijn van het doel, dat men beoogt.

In de middag van de 7e vangt dan de haddj aan met een gemeenschappelijke salaat en een preek. De volgende dag begeven de deelnemers zich naar de vlakte van **Arafat**, vier uur gaans ten oosten van Mekka, doch ongeveer halverwege wordt het warmste deel van de dag doorgebracht te Mina, waar de middagsalaat en verdere salaats weer gemeenschappelijk worden verricht. Tegen de avond komt men in Arafat aan. Hier brengt

men de gehele 9e dag der maand door. Gedurende dit „vertoeven" in Arafat gebeurt er niets bijzonders, men vertoeft er slechts; doch dat men zijn tijd doorbrengt met Koraanreciet ligt voor de hand.

De 10e Dzoel-hiddjah of Offerdag. De 10e is de zgn. offerdag. Men gaat terug naar Mina, waar men een offerdier, gewoonlijk een geit, laat slachten. Deze dag geldt volgens de wet als het „grote feest" en wordt, zoals we boven zagen, in de vorstenlanden gevierd als **Garebeg Besar**. Voor de Indonesische bevolking blijft de waardering voor deze feestdag echter achter bij de beide andere feestdagen.

Daarna gaat men door naar Mekka om nogmaals dezelfde ceremoniën te verrichten als men bij de oemrah heeft gedaan. Met het haarscheren is dan de haddj beëindigd. Men keert nu terug naar Mina, waar de volgende drie dagen in een ware feeststemming worden doorgebracht. Terwijl vasten gedurende het gehele jaar een aanbevelenswaardig werk is, is het op deze drie dagen verboden.

Zoals we dus hebben gezien, zijn de voornaamste bestanddelen van de haddj:

1. **het aannemen van de ihraam,**
2. **het verblijf in Arafat,**
3. **de zevenvoudige omgang (tawaaf) om de Ka'aba,**
4. **de zevenloop tussen Safaa en Marwah.**

De pelgrim kan nu, als de gelegenheid er is, terugkeren, maar velen blijven, indien de middelen dit toelaten, nog gaarne een paar weken, of soms maanden, in Mekka. Sommigen blijven er zelfs jaren wonen en brengen hun tijd door met theologische studie. Men woont in Mekka bij elkaar in bepaalde wijken; de Indonesiërs vormen met elkaar de zgn. Djawah-kolonie. Later in Indonesië teruggekeerd zijn zij het gewoonlijk, die in hun geboortestreek de functie van moskeebeambte vervullen.

In hoeverre de hadj een plicht is. Van belang is het er nog eens aan te herinneren, dat de haddj alleen verplicht is voor hem, die niet alleen de nodige middelen bezit voor de reis heen en terug, maar ook in staat is zijn gezin gedurende zijn afwezigheid op dezelfde wijze te onderhouden als het gewend was. Hieraan hapert het nog wel eens bij de Indonesische pelgrims.

De tweede voorwaarde voor de haddj is de veiligheid van de weg. In normale tijden wordt daaraan tegenwoordig steeds voldaan en de reis, die een eeuw geleden nog een jaar of langer eiste, wordt nu veilig binnen de veertien dagen afgelegd.

Godsdienstonderwijs in Indonesië. De uit Mekka teruggekeerde Haddji, die daar enige jaren met de bestudering van de wet en de godsdienst heeft doorgebracht komt niet alleen in aanmerking voor de uitoefening van een functie bij de moskee, maar ook kan het zijn, dat hij zich geroepen voelt om zijn in Mekka vergaarde kennis over te dragen aan zijn onwetende landgenoten. Hij vestigt zich dan ergens als godsdienstleraar **(goeroe)** en kan onderwijs geven in het dorpsbedehuis, in midden-Java **langgar** geheten, in Soenda „tadjoeg", in midden-Sumatra „soerau" en in Atjeh bekend als „meunasah" of „rangkang". Al dit soort van gebouwen is steeds aan het spitse, gestapelde dak te herkennen, terwijl de langgar op Java bovendien nog een verhoogde vloer heeft, dus op palen is gebouwd, zulks in tegenstelling tot het normale woonhuis in midden- en oost-Java. Het onderwijs is hier slechts elementair en beperkt zich gewoonlijk tot het in het Arabisch reciteren van de Koraan, terwijl het minder nodig wordt geacht, of de leerling ook iets begrijpt van de inhoud van het heilige boek. Wanneer dit onderwijs zich echter uitbreidt, kan er een volledige godsdienstschool ontstaan, de pesantrên.

Afb. 28. De *Moslimse geloofsbelijdenis* zoals die dikwijls in fraaie letter vormen als wandversiering wordt gebezigd.
De tekst luidt: Laa ilaaha illa'llaah. Moehammad rasoeloe'llaah.
Er is geen God dan Allaah. Mohammed is Gods gezant.

Pesantrènscholen. In een **pesantrèn** wonen de leerlingen, **santri's** genaamd, bij elkaar in een „pondok", een langwerpig gebouw met een deur in de smalle zijde en een gang in het midden over de gehele lengte, aan weerskanten waarvan zich de kamertjes bevinden. In elk van die kamertjes hebben een vier tot acht of nog meer leerlingen hun slaapplaats.

Zo'n pesantrèn vormt een samenleving op zichzelf waar de godsdienstplichten, zoals de vijf dagelijkse sembahjangs, stipt in acht worden genomen. Nadat men de Koraan volgens de eisen kan reciteren en eventueel nog de beginselen van het Arabisch heeft geleerd, kan de studie worden voortgezet aan de hand van twee soorten boekjes, het ene met de naam **„pekih"** aangeduid, waaruit men leert wat men volgens de godsdienst heeft te doen en te laten; het andere **„oesoel"** genaamd, waaruit men leert wat men moet geloven.

Vroeger noemde men dit wel „priesterscholen", doch zoals we boven reeds zagen, kent de Islaam geen priesters en is deze naam dus misleidend.

De geloofsbelijdenis, de eerste zuil van de Moslisme wet. Tot de oesoel behoort natuurlijk in de eerste plaats de geloofsbelijdenis, de eerste zuil van de wet, de **sjahaadah** of **sadat.** Deze luidt: **Asjhadoe an laa ilaaha illa'llaah wa asjhadoe anna Mohammadan rasoeloe'llaah.** Ik getuig dat er geen God is dan Allaah en dat Mohammed Gods Gezant is. In fraaie lettervormen getekend, wordt de spreuk vaak als wandversiering gebezigd (zie afb. 28).

De besnijdenis. De Moslimse wet leert, dat alleen het opzeggen van de geloofsbelijdenis, voorafgegaan door de nijat, de formulering van het doel, dat men er mee beoogt, iemand tot Moslim maakt. In de praktijk gaat de opname in de Moslimse gemeente steeds gepaard met de **besnijdenis.** Het komt zelfs voor, dat men ter

aanduiding van deze handeling de term „tot Moslim maken" (njelamaké) gebruikt. De besnijdenis heeft plaats bij jongens en meisjes; bij de meisjes geschiedt het meer in stilte op vrij jeugdige leeftijd, bij de jongens als regel tussen het tiende en veertiende jaar bij de beëindiging van het elementair Koraanonderwijs; bij voorkeur wordt de viering van het besnijdenisfeest gekoppeld aan de voltooiing van dit godsdienstonderwijs. Wanneer geen godsdienst onderwijs wordt genoten bijv. in de moderne stadssamenleving heeft de besnijdenis als regel op jonger leeftijd plaats.

Een week voor de plechtigheid wordt de jongen naar het graf van zijn voorouders gebracht om hun zegen te vragen. Intussen wordt het huis met een „**taroeb**" vergroot om de vele gasten bij de te geven slametan te kunnen herbergen. In vele opzichten gelijken de voorbereidingen op die, welke bij een huwelijk worden getroffen.

Is de dag, die voor de besnijdenis werd uitgezocht, aangebroken, dan moet in de ouderwetse samenleving de knaap eerst worden afgekoeld door een bad in de rivier. Ook mag hij geen hete spijzen eten.

De besnijdenis zelf heeft plaats in een speciaal voor dit doel gebouwd huisje van een meter in het vierkant (de kobongan). Gedurende de operatie wordt de jongen door een oud, vertrouwd familielid op schoot gehouden. Aan elke bewerking gaat een gebed of bezweringsformulier (djopo) vooraf. In de moderne samenleving wordt een besnijdenis meer en meer verricht door een westers geschoold arts, waarbij sommigen zelfs gebruik maken van de diathermie-methode met toepassing van hoogfrequente stroom.

De besnijdenis was reeds voor de stichting van de Islaam bij vele volken in zwang en is een van de vele gebruiken, die Mohammed in de Islaam heeft gesanctionneerd.

De geloofsleer. Uit de geloofsbelijdenis, boven vermeld, is door steeds verder gaande uitlegging en verklaring op den duur een omvangrijke geloofsleer ontstaan, waarmee dikke boeken zijn volgeschreven.

Op de pesantrènscholen wordt de geloofsleer, zoals boven reeds is gezegd, aangeduid met de term „oesoel", hetgeen eigénlijk een verkorting is van **„oesoel-addien"**, de wortelen van het geloof. We zullen hier slechts enkele hoofdpunten vermelden.

In de eerste plaats moet men geloven in **Allaah's eenheid** en dient men op de hoogte te zijn met Allaah's voornaamste twintig eigenschappen, de **sipat doea poeloeh,** waardoor Hij zich onderscheidt van al het geschapene en oneindig daarboven verheven is.

Ten tweede moet men geloven aan Allaah's **Engelen,** van wie Gabriël de voornaamste is.

Ten derde aan de Profeten van Allaah, die Hij in verschillende tijden aan de mensen heeft gezonden om hun Zijn wil en wet te openbaren. Zo zijn Adam, Noach (Noech), Abraham (Ibrahim), Mozes (Nabi Moesa), Josef (Nabi Joesoep) en Jezus (Nabi Isa) zeer bekende namen voor een Moslim. Zij allen behoren tot de profeten van de Islaam (**Anbijaa**) en hun geschiedenis en levensloop biedt in meerdere Indonesische talen stof voor een nog steeds zeer geliefde lectuur. Mohammed alleen heeft de titel gekregen van „gezant Gods" wegens de zeer bijzondere boodschap, die hij aan de wereld had te brengen. Alle voorafgegane openbaringen waren namelijk waardeloos geworden en als afgeschaft te beschouwen door de laatste openbaring, die van Mohammed.

Een vierde punt vormt het geloof in de **heilige boeken** van God en ten vijfde moet men geloven aan de **opstanding** en het **leven in het hiernamaals.**

De opstanding. Vooral dit laatste, vijfde punt, geniet grote belangstelling en talloze geschriften behandelen deze onderwerpen op min of meer uitvoerige wijze. Met uitzondering van de

profeten en zij, die in de heilige oorlog (**de djihaad,** zie blz. 43) sneuvelen, blijven alle gestorvenen tot de oordeelsdag rusten in het graf. Het graf mag daarom niet te zwaar op de dode drukken en men wenst de dode toe, dat deze een ruim graf moge hebben. Om dit te bereiken maakt men op de bodem van een moslims graf een zijwaartse ruimte en hierin wordt het lijk gelegd. Bij het dichtwerpen van de kuil, valt er op deze wijze geen aarde rechtstreeks op de dode.

De oordeelsdag. De nabijheid van de oordeelsdag zal blijken uit ongewone gebeurtenissen, die getuigen van de achteruitgang der wereld, zoals oorlog, ongeloof, misdaad en onderdrukking. Dan zal nog eenmaal de **imaam mahdi,** de rechtgeleide voorganger, verschijnen en een ideaal Moslims rijk stichten. Dit zal echter spoedig worden verwoest, waarbij al wat leeft zal sterven. Bij het klinken van bazuingeschal zal dan de algemene opstanding een aanvang nemen en zullen de zielen van de uit de graven herrezen gelovigen en ongelovigen zich haasten naar Allaah's troon om daar te worden geoordeeld en al naar de uitslag naar het Paradijs of naar de Hel worden verwezen. (Men zie verder onze bespreking van de eerste openbaringen op blz. 27).

De Imaam mahdi en de ratoe adil. De geschiedenis van de **imaam mahdi** heeft ook in Indonesië meerdere keren de achtergrond gevormd als rechtvaardiging van de verschijning en het optreden van een zgn. **ratoe adil,** of rechtvaardig vorst. Dit is als regel iemand, die, na een periode van vasten in de bergen, tot de overtuiging is gekomen, dat hij uitverkoren is en een missie heeft te vervullen om de wereld te hervormen en te verbeteren. Als vorst kiest hij zijn ministers en kondigt allerlei veranderingen, ja zelfs wonderen, aan. Van het volk, dat zijn bescherming wil genieten, wordt een kleine bijdrage geëist, die vooral in achterlijke streken gemakkelijk wordt opgebracht uit de overweging zich van te voren veilig te willen stellen, wanneer hij werkelijk de macht zou krijgen. Ook kan hij er toe overgaan om door de verkoop van amuletten onkwetsbaarheid aan zijn volgelingen te beloven. Onder bepaalde omstandigheden kan een dergelijke beweging de bestaande orde en rust onder een eenvoudige desabevolking in niet geringe mate verstoren. Maar het kan ook gebeuren, dat door het uitblijven van de aangekondigde hervormingen of wonderen de aanhang in korte tijd verloopt. Wanneer de uitreiking van amuletten gepaard gaat met een opwekking tot de „heilige oorlog", is als regel het ogenblik gekomen dat van hogerhand dient te worden ingegrepen.

Amuletten. Een amulet (Maleis: **djimat**) kan uit de meest ordinaire voorwerpen bestaan, die op zich zelf niet de geringste waarde hebben. Vaak is het niets anders dan een stukje papier, beschreven met een of meer Koraanspreuken, of ook wel met onontwarbare tekens. Men draagt zo'n djimat meestal in de plooien van zijn hoofddoek. De waarde van de djimat wordt bepaald door het geloof van de drager in de daarin verborgen krachten. Men gelooft namelijk dat een djimat automatisch een dwingende invloed kan uitoefenen op de gebeurtenissen of de wereld rondom, zoals het afweren van onheilen, het verzekeren van de overwinning of het geven van onkwetsbaarheid in de strijd. De bezitter van de djimat kan zo sterk in de kracht ervan geloven, dat dit geloof nog niet aan het wankelen kan worden gebracht, zelfs nadat de djimat reeds in handen van zijn vijand is gevallen. Slechts door de aanwending van een tegenkracht, die thuishoort in dezelfde gedachtenwereld als waarin het geloof aan de djimat wortelt, kan de kracht gebroken worden. Zo'n tegenkracht is b.v. het urineren op het amulet in tegenwoordigheid van de oorspronkelijke bezitter.

Afb. 29. *Begrafenis* van een eenvoudig desaman in de buurt van Batavia. In plaats van de pajoeng, dienen paraplu's om het hoofd te beschermen en als eerbewijs. Wit is de rouwkleur. De jongen in het midden draagt de maésans of graftekens.

De heilige oorlog. Van de heilige oorlog is voor het eerst sprake in de tijd, toen Mohammed zijn volgelingen te Medina aanspoorde hun best te doen en zich in te spannen (**djihaad** is eigenlijk „inspanning") op de weg Gods, waarmede hij bedoelde het geloof te verdedigen tegen de Mekkaanse ongelovigen. Later na zijn dood en na de onderwerping van geheel Arabië door Aboe Bekr ontstond de leer, dat de onderwerping van alle ongelovigen als een godsdienstplicht was te beschouwen, die rustte op de Moslimse samenleving in haar geheel. Men ging zelfs zo ver de gehele wereld te verdelen in gebied van de Islaam en gebied van de oorlog, welk laatste gebied geleidelijk door onderwerping of overreding tot gebied van de Islaam diende te worden gemaakt. Vandaar dan ook, dat volgens sommigen elke oorlog tegen ongelovigen als djihaad, als heilige oorlog, wordt beschouwd en dat elk verzet tegen Europees gezag gemakkelijk een fanatiek karakter kan aannemen. De reeds door Mohammed gedane toezegging, dat degeen die sneuvelt als strijder op de weg Gods (dat is dus: in de „heilige oorlog") rechtstreeks als geloofsgetuige in het Paradijs wordt opgenomen en niet behoeft te wachten tot de opstandingsdag, werkt dit fanatiek karakter mede in de hand.

Overigens kunnen de omstandigheden meebrengen, dat men heeft te berusten onder een ongelovige regering; zolang die aan de uitoefening van de godsdienst geen belemmeringen in de weg legt, wordt verzet tegen zo'n regering ontraden. Doch op de achtergrond blijft de gedachte bestaan, dat zo'n regering nooit anders dan tijdelijk kan zijn.

Er zijn ook wel pogingen ondernomen van Moslimse zijde om de djihaad, op grond van de betekenis: „inspanning op de weg Gods", te verklaren als een aansporing tot zendingsarbeid, zoals ook de Christelijke kerk die kent. Daarbij tracht men dan de betrokken Koraanverzen zo uit te leggen, als zou uitbreiding van de Islaam met vreedzame middelen zijn bedoeld.

Afb. 30. Een inheems, *Moslims kerkhof*. Op de voorgrond enkele graven. De speciale kerkhofboom, de Tjempaka (of Sembodjo) is gedurende korte tijd van het jaar bladerloos.

De historische ontwikkeling van de Islaam en de omstandigheden, waaronder bedoelde uitspraken tot stand kwamen wijzen er echter op, dat wel degelijk aan een strijd met militaire krachtsinspanning tegen de ongelovigen is gedacht.

Begrafenissen. De geloofsbelijdenis, waarover boven werd gesproken, zal door een vreemdeling, behalve bij de oproep voor de dagelijkse godsdienstoefeningen, wel het meest worden gehoord bij een begrafenis. De twee zinnen van de geloofsbelijdenis plegen namelijk door de familieleden en kennissen, die de dode naar het kerkhof begeleiden, de gehele weg langs te worden gezongen. Gewoonlijk geschiedt dit zo, dat één deskundige, de **modin** b.v., als voorzanger optreedt en de anderen telkens in koor invallen. Dit doet men om de dode zo lang mogelijk deze, voor het geloof zo belangrijke zinnen in te prenten en te sterken, wanneer hij ,zoals men aanneemt, straks in het graf op zijn geloof zal worden onderzocht door de twee doodsengelen **Moenkar** en **Nakir.** Ook reeds bij het naderend stervensuur wordt de formule voortdurend in zijn oor gefluisterd. Gedurende zijn laatste ogenblikken zal namelijk de duivel zijn uiterste best doen hem te verleiden waartoe hij zich aan de stervende vertoont in de gedaante van zijn beste vriend of zijn goeroe of een of ander familielid.

Nadat de dood is ingetreden, heeft de familie tegenover de overledene vier plichten te vervullen: 1. de lijkwassing; 2. het zorgen voor een passend lijkkleed; 3. de salaat voor de dode; 4. de begrafenis.

Bij de lijkwassing verleent de modin zijn hulp. Wat het lijkkleed betreft, schrijft de wet voor, dat de dode moet worden ingewikkeld in een oneven aantal, witte, ongenaaide doeken. De salaat voor de dode, wiens stoffelijk overschot voor de rijen der deelnemers wordt geplaatst, kan zowel in of bij het sterfhuis als in de moskee plaats hebben. Heilbeden voor de overledene worden toegevoegd. Het wegdragen naar het

Afb. 31. De *heilige begraafplaats* van de vorsten van Soerakarta en Djogjakarta te *Imagiri*, gelegen op een heuvel aan de rand van het Zuidergebergte.

kerkhof geschiedt op een gewoonlijk met een rond huifdak overdekte baar, met bloemenslingers versierd (zie afb. 24). Boven de baar, speciaal aan het hoofdeinde houdt men een pajong. Bij gebrek aan een echte pajong, wordt soms eenvoudig een parapluie gebezigd. De pajong geldt bij de Indonesiërs als eerbewijs en het gebruik ervan bij de begrafenis heeft dan ook in de eerste plaats tot doel de dode te eren en dient pas in de tweede plaats om het hoofd te beschermen. Bij de begrafenis van een kind, wordt het stoffelijk overschot door de vader in de armen naar het graf gedragen.

Het Moslimse graf. Een Moslims graf is zeer sober; de plaats wordt slechts aangeduid door twee graftekens (**maésan** of **maédjan**); in een bepaalde vorm gesneden paaltjes, waarvan een aan het hoofd, de andere aan het voeteinde wordt geplaatst (zie afb. 30). Aan de vorm van de paaltjes kan men zien of er een man of een vrouw is begraven. Andere tekenen, een opschrift, of een naam, vindt men op geen enkel graf, zelfs niet op dat van een vorst. Men is in dit opzicht volledig op de mededelingen van de grafbewaker aangewezen. Waar hier evenwel grote waarde aan de traditie wordt gehecht, kunnen zulke mededelingen als regel betrouwbaar worden geacht, ook al betreft het vorstelijke personen, die reeds enige honderden jaren geleden zijn gestorven. Slechts de alleroudste graven, in het bijzonder die van heiligen, die de Islaam in de archipel hebben gebracht, zijn voorzien van opschriften in het Arabisch. Voorbeelden ervan vinden we in Atjeh en in Grisee (Gresik) bij Soerabaia.

Afb. 32. De *heilige begraafplaats* te *Imagiri*. De hoog gelegen begraafplaats bereikt men langs een lange trap van honderden treden, die zich boven splitst in verschillende richtingen. Toegang hebben alleen de officiële kratonbeambten uit Soerakarta of Jogjakarta.

Graven van heiligen. Soms vinden we een Moslims graf, dat onder een dak is geplaatst, een grafhuisje of **koentjoeb.** Dit wijst erop, dat de dode bij zijn leven een bijzondere positie heeft ingenomen, b.v. kan hij de stichter van de desa zijn geweest (de tjakal-bakal-desa). Ook de graven van vorstelijke personen zullen dus steeds in een uitsluitend voor dat doel gebouwd huis zijn ondergebracht. De vorsten van Soerakarta en Djogjakarta worden begraven in een speciale, op een heuvel gelegen dodenstad: **Imagiri,** die men bereikt langs een trap van honderden treden (zie afbn. 31 en 32). Deze plaats wordt als zeer heilig beschouwd en niemand, behalve de grafbewaker, wordt daar toegelaten. Op dezelfde wijze als Imagiri thans moet meer dan duizend jaar geleden het Diëngplateau zo'n dodenstad zijn geweest voor de toenmalige Hindoevorsten van Java.

De graven van personen, die om welke reden dan ook na hun dood als heilig worden beschouwd, maken de indruk van een rustplaats, een tijdelijk bed; als bij een bed van de levenden, wordt ook om het graf een klamboe gehangen.

Heiligen zijn in de eerste plaats zij, die bij hun leven wonderen (**kramat**) hebben verricht als een gevolg van de bovennatuurlijke krachten, waarmede zij door Allaah waren begiftigd. Men neemt aan, dat zo iemand ook na zijn dood Allaah's bijzondere gunst blijft genieten. Terwijl we boven zeiden, dat nimmer een levend persoon bemiddelaar kan zijn tussen de mens en Allaah en dat de Islaam geen priesters kent, (blz. 17) gelooft men dat de ziel van een heilige bij Allaah, die immers zo hoog en verheven en ver weg wordt gedacht, voor de gewone mens van voorspraak kan zijn, indien men hem gunstig weet te stemmen. Men moet de heiligen dus te vriend houden en brengt daarom geregeld bezoeken aan hun graven.

Afb. 33. *Slametan* (heilmaaltijd), dienende voor het welzijn van het rijk Soerakarta, door de vorst aangeboden aan de rijksbestuurder en de hoofdambtenaren.

Grafbezoek De graven van zijn eigen familieleden bezoekt men tenminste één keer per jaar en wel in de maand **Roewah** of Allerzielenmaand. Het graf wordt dan schoongemaakt en als het ware gereed gemaakt voor de vastenmaand, die op Roewah volgt, omdat men aanneemt, dat in die maand de zielen der gestorvenen dichter bij de levenden zijn dan in andere maanden. Een uiting van dit geloof is het ophangen van lampions boven de deuren in de vastemaand, als boven vermeld, (zie blz. 30) waarmee men als het ware de zielen de weg wenst te wijzen. Het graf van een heilige gaat men speciaal bezoeken, wanneer men hulp van hogerhand behoeft, zoals bij ziekte van familieleden of wanneer men kinderen verlangt, solliciteert naar een hogere betrekking of zelfs wanneer men voor zijn eindexamen zit van een middelbare school. Iedere streek heeft zijn eigen heilige. Bij Soerabaia vinden we in Grisee (Gresik) het heilige graf van **Soenan Giri**. In Toeban ligt **Soenan Bonang** begraven; in Semarang **Soenan Kalidjaga**; in Cheribon (Tjerbon) **Soenan Goenoengdjati**; in de vorstenlanden geniet het graf van **Soenan Tembajat**, dat zich ten zuiden van Klatèn bevindt, een grote populariteit. Men ziet hier uit het gebruik van hun namen, dat de heiligen van Java, waarvan de overlevering zegt, dat zij de Islaam daar hebben ingevoerd, met de vorsten van Soerakarta gemeen hebben, dat zij de titel van „Soenan" mogen dragen.

Men verwerft de gunst van een van deze heiligen door het branden van wierook op diens graf of het brengen van bloemoffers, maar het best nog door het geven van een **slametan** of een heilige maaltijd.

Slametans. Een slametan is het meest gewone middel om de zielen der afgestorvenen te eren. Men draagt de slametan of heilmaaltijd op aan de dode, die de essentie ervan geniet. Vooral bij een slametan gegeven bij een begrafenis zal men niet veel van de spijzen gebruiken: de smaak is er af, zegt men. De grondgedachte bij

Afb. 34. *Slametan*, zoals onder het volk gebruikelijk is. Door een moskeebeambte wordt hierbij een gebed uitgesproken. Wat men niet ter plaatse eet, wordt mee naar huis genomen.

het geven van een slametan is het doen van een goede daad van barmhartigheid door aan een aantal behoeftige of vrome lieden een maaltijd te verschaffen. Voor dit goede werk verwerft men een zeker hemels loon.

Bij de opdracht van een slametan aan een heilige wordt dit toekomstig loon de ziel van de heilige nagezonden, waardoor diens verdienste en hierdoor ook de gunst, die hij bij Allaah geniet, zal toenemen. Bij een slametan behoort iemand van het moskeepersoneel aanwezig te zijn om die opdracht uit te spreken en een Moslims gebed in het Arabisch op te zeggen. Daarna eten de deelnemers een gedeelte van de spijzen op en nemen de rest mee naar huis voor de familie (zie afbn. 33 en 34).

Slotwoord. Hoe weinig ook in bovenstaande bladzijden een plaats heeft kunnen vinden, we hopen dat het voor de belangstellende lezer een introductie heeft mogen zijn in de wereld van de Islaam, zoals die zich in de eerste plaats op het dicht bevolkte Java aan ons voordoet. Zij, wier belangstelling gewekt is voor verdere studie, mogen worden verwezen naar de aanbevolen literatuur. Onder de genoemde boeken zijn er enkele, die niet meer in de boekhandel verkrijgbaar zijn, en waarvoor men de hulp van een bibliotheek in zal moeten roepen. De onder op blz. 49 vermelde beknopte overzichten zijn speciaal genoemd, omdat die voorkomen in recente, overal verkrijgbare boekwerken. Het geven van buitenlandsche literatuur is opzettelijk vermeden. Men vindt die voldoende in de hier opgegeven werken.

Aanbevolen literatuur over de Islaam, in het bijzonder over de Islaam in Indonesia. Een uitvoerig werk over de Islaam in het algemeen, gezien van een godsdienstig standpunt is: **De religie van den Islam** van **Maulana Muhammad Ali.** Nederlandse bewerking van **Soedewa,** uitgegeven door de Ahmadijah Beweging Indonesia. Batavia 1938. Een beknopt overzicht over de Islaam in het algemeen vindt men in Deel II van de **Godsdiensten der wereld,** door **Prof. Dr. G. van der Leeuw, e.a.** uitgegeven door Meulenhof, Amsterdam, 1941. Op blz. 351 hiervan: **Prof. J. H. Kramers, De Islam.** Men zie vooral ook nog: **Prof. C. Snouck Hurgronje, Verspreide Geschriften,** Deel I, (Leipzich, Bonn), thans Nijhoff, Den Haag, 1924. Hierin in de eerste plaats het grote artikel: **De Islam** van 1886 (blz. 183) en het beknopte overzicht: **De Islam van** 1912 (blz. 381).

Het beste hand- en leerboek over de Moslimse Wet is nog steeds: **Dr. Th. W. Juynboll, Handleiding tot de kennis van de Mohammedaansche Wet,** uitgegeven bij Brill te Leiden. Hiervan zijn de eerste druk van 1903, de derde druk van 1925 en de vierde druk van 1930 alle even goed. De tweede, Duitse, druk van 1910 kan niet worden aanbevolen, daar alle bijzonderheden op Indonesia betrekking hebbend, hierin zijn weggelaten.

De beste Nederlandse vertaling van de Koraan is thans: **De Heilige Qoer-an** van **Maulwi Moehammad Ali,** in het Nederlands vertaald door **Soedewo,** uitgegeven door het Hoofdcomité Qoeranfonds, onder de auspiciën van de Ahmadijah-Beweging Indonesia (Centrum Lahore), Batavia 1934.

Voor de Islaam in Indonesia zie men in de eerste plaats: **Prof. C. Snouck Hurgronje, Verspreide Geschriften,** Deel IV, 1 en in het bijzonder hierin: **Brieven van een Wedono-pensioen** en **De Islam in Nederlandsch-Indië.** Over de Islaam in verband met de adat kan men veel vinden in de studie van **Hadji Hasan Moestapa. Over de gewoonten en gebruiken der Soendaneezen,** uit het Soendanees in het Nederlands vertaald door **Dr. R. A. Kern,** uitgegeven als Deel V van de Verhandelingen van het Kon. Inst. voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, Nijhoff, Den Haag, 1946.

Een gedegen studie over een aantal bijzondere onderwerpen biedt: **Dr. G. F. Pijper, Fragmenta Islamica.** Leiden 1934. De door hem behandelde onderwerpen zijn: De vrouw in de moskee; handel in slangenhuiden; echtscheiding en apostasie; de opkomst der Tidjaniyyah op Java; Mi'radj; nieuwe godsdienstige denkbeelden in Benkoelen.

Enkele beknopte overzichten van de Islaam in Indonesia zijn nog de volgende: **Prof. C. Snouck Hurgronje: Het Mohammedanisme,** in Deel I op blz. 243 van **Nederlandsch-Indië** van **Colijn,** uitgegeven bij Elsevier te Amsterdam, 1911. **Dr. R. A. Kern, De Javaan als Moslim,** verschenen op blz. 156 van: **Onder Palmen en Waringins,** samengesteld door Jan Poortenaar en Dr. W. Ph. Coolhaas, uitgegeven te Naarden in 1945. (Uitgeverij „In den toren"). **Prof. Dr. W. J. A. Kernkamp, De invloed van de Islam,** verschenen in: „Wat Indië ontving en schonk", samengesteld door Dr. C. W. Wormser en uitgegeven door de Wereldbibliotheek te Amsterdam in 1946 (blz. 77). **Drs. M. M. Daroesman en N. Djalal, De Islam in Indonesia** verschenen op blz. 49 van **Indonesiërs spreken,** uitgegeven door W. van Hoeve, Den Haag, 1947. Een overzichtelijk leerboekje is nog: **W. F. Stutterheim, De Islam en zijn komst in den Archipel,** Deel III van: Leerboek der Indische Cultuurgeschiedenis, uitgegeven bij Wolters te Groningen in 1932/33.

REGISTER

Blz.

adzaan (oproep tot de slaat) .. 12
Ahmadijah-(beweging) 25, 27
allaahoe akbar (God is het grootst) 12
aloen-aloen 6
ambèn tengah, zie **kobongan** 20
amulet 42
anbijaa (de profeten) 41
Arafat (de vlakte van) 33, 38, 39
asar (namiddagsalaat) 13
Asjoeradag (Soera) 34

Badoeng (Bali) (Hanenklopbaan), afb. 2 6
balai of **bale** 9
Banten (bedoeg op de voorgalerij van de moskee, afb. 13 15
barongan (diermonsters) 13
Bawang (salaat in de soerambi), afb. 12 14
bedoeg (trom in de moskee) afb. 13 15
begrafenis, afb. 29 44
besnijdenis 40
bilal, zie **modin** 12 17
boeboer soera 34
boepati (vorst of regent) 6
borèh (gele zalf) 22
bruidspaar (bij de „temoe"), afb. 18 22

chaatib of **ketip** (moskeebeambte) 16
choetbah (Vrijdagspreek) 16

Demak (moskee), afb. 7 10
Diëngplateau (als dodenstad) 46
djakat, zie **zakaat** 29 34
Djambi (moskee), afb. 4 8
Djambi (penghoeloe's), afb. 14 17
djihaad (inspanning om het geloof te verbreiden) 28
—— (heilige oorlog) 42, 43
djimat (amulet) 42
Djoema'at of **Djoemoewah** (Vrijdag) 15
djoez (deel van de Koraan.... 27
Djogjakarta (bruidegom), afb. 17 21
—— (Garebeg, Sitinggil), afb. 22 32
—— (Garebeg, goenoengan), afb. 23 33

Blz.

djopo (bezweringsformule) 41
donga (njoewoen, minta, bidden) 12
Dzoel hiddjah (de 12e maand) 29, 39
Faatihah (eerste hoofdstuk van de Koraan) 25, 26
—— (vertaling) 27

Gabriel (overbrenger van de goddelijke boodschap) ... 25, 30
—— (als Mohammeds begeleider) 33
—— (de eerste der Engelen) ... 41
gamelan sekatèn 33
Garebeg 31
Garebeg besar 33, 39
Garebeg moeloed 32
Garoet (moskee), afb. 9 11
Geloofsbelijdenis, afb. 28 40
—— (inhoud) 27, 40
goenoengan (spijsbergen) afb. 23, 31, 33
goeroe (godsdienstleraar) 39

haddj (pelgrimstocht naar Mekka) 29, 36
haddji 36
haraam (verboden) 28
haram (heilig gebied van Mekka) 37
Hasan-Hoesein-feest afb. 25, 34, 35
heiligen (van Java) 47
hemelreis (van Mohammed) ... 33
hidjrah (vertrek van Mohammed uit Mekka) 27
hoekoem (priesterraad) 18

Ibrahim (Abraham) 28
ihraam-(toestand) 37
imaam (voorganger) 13, 17
imaam mahdi 42
Imagiri (de dodenstad der vorsten van Soerakarta en Djogjakarta) 46
——, afb. 31 en 32 ....45, 46
Imeum (in Atjeh hoofd van een moekim) 16
Isa (na-avond-salaat) 13
Islaam (betekenis) 24

ka'abah, afb. 27 ....28, 37, 38
kaboepatèn 6

Blz.
kalender (moslimse) 29
kaoeman (wijk om de moskee). 16
kembar majang.............. 20
kerkhof (moslims), afb. 30..... 44
ketip (zie ook **chaatib**)....... 17
kiblah (richting naar Mekka) 7, 9
kijamat (opstanding).......... 27
kitab (boek over godsdienst).. 29
kobongan of **ambèn tengah**.. 20
—— (zitplaats voor bruidspaar). 24
—— (bij besnijdenis) 41
koeda kèpang (in bruiloftstoet) 23
koelkoel (in Koedoes)......... 9
koeloek (vorstelijk hoofddeksel) 22
koentjoeb (grafhuisje)......... 46
Koraan (de Heilige) 25
—— (eerste hoofdstuk), afb. 20 26
kramat (wonderdaad v. e. heilige) 46
kraton 6

laa ilaaha illa'llaahoe.....12, 27
langgar 16, 39
lebaran (einde v. d. vasten)... 31
loehoer (middagsalaat) 13

maésan of **maédjan** (graftekens) 45
maghrib (zonsondergangsalaat) 13
mahmal (met het kleed voor de Ka'abah)................. 37
Malang (moskee), afb. 8. . 11
maleman (viering van de laatste 5 oneven nachten van de vastenmaand)............... 30
manaarah (vuurtoren) 9
masdjid, zie **moskee** 7
mas-kawin (huwelijksgift van man aan vrouw) 19, 22
Medan (mimbar in de moskee), afb. 10 12
—— (moskee), afb. 6 . . 9
Medina (Mohammeds vestiging aldaar) 27
—— (graf van Mohammed) 28
Mekka (geboortestad van Mohammed) 25
—— (veroverd door Mohammed) 28
—— (bezocht door pelgrims)... 36
—— (de moskee), afb. 26 36
—— (de Ka'abah), afb. 27.. 38
meunasah 39
midodarèni (het wakend doorbrengen van de laatste nacht voor het huwelijk).......... 20
mihraab (de nis in elke moskee) 7
mimbar (of **minbar**) afb. 10 10, 12, 16
minaret 9
minta, zie **donga** 12

Blz.
modin of **bilal** (moskeebeambte) 12, 17
—— (als helper bij begrafenis). 44
Moeharram (de eerste maand) 29, 34
moekim (vaste ingezetene) 16
Moekim (gebiedsdeel in Atjeh. 16
moeloedan-maaltijden 32
Moengkar en **Nakir,** (de twee doodsengelen) 44
Mohammed (stichter van de Islaam) 25
moskee of **masdjid** (plaats er van) 7
—— (inwendig).............. 10
—— (verschil met langgar) 16
moskee (van Djemak), afb. 7 . 10
—— (van Djambi) afb. 4.... 8
—— (van Garoet), afb. 9.... 11
—— (van Malang), afb. 8.. . 11
—— (van Medan), afb. 6. .. 9
—— (van Mekka), afb. 26. . 36
—— (van Soekaboemi), afb. 16 20
—— (van Ternate), afb. 5.... 8
—— (van Tjilegon), afb. 3... 7
moskee personeel, afb. 15 18

Nakir, zie **Moengkar** 44
nglangkahi (een oudere bloedverwant bij het huwelijk passeren) 19
nijjat (de formulering van het doel)...................... 14
nikaah of **ningkah** 19
njelamaké (term voor „besnijden") 41
njoewoen, zie **donga** 12
nontoni 19

oelama (wetgeleerden in Atjeh) 36
oemrah 38
oesoel (boekje over geloofsleer) 40
oesoel addien (wortelen van het geloof) 41
overlevering (als aanvulling van de Koraan)............... 28

paningset (verlovingsgeschenk). 19
Padangse Bovenlanden (bruidegom), afb. 19 23
Pariaman (Sum. West-kust) (Hasan-Hoesein-feest), afb. 25 35
pekih (plichtenleer)........... 28
—— (boekjes daarover) 40
pengantèn (bruidspaar of jonggehuwden), afb. 18......... 22
penghoeloe (hoofd v. d. moskee) 16

Blz.
penghoeloe (masdjid en landraad) afb. 14 en 15 ...... 17, 18
perloe (verplicht) 28
pesantrèn 40
pitrah (zakaat al fitr)..... 31, 35
poeasa of **saum, sijam, poso** (het vasten in de 9e maand).. 29
polygamie 24
poso, zie **poeasa**............. 29
priesterraad 18
priesterscholen.............. 40

Rabi al-awwal (de 3e maand) 29, 32
Rad agama Islam 18
Radjab (de 7e maand) 29, 33
Ramadhaan (maand van Mohammeds eerste openbaring). 25
—— (de 9e of vastenmaand) ... 29
rangkang 39
ratoe adil................... 42
reiniging (rituele) 9
Roewah (de 8e maand, of allerzielenmaand) 29, 47

sadat, zie sjahaadat 40
Safaa en **Marwah** 38, 39
salaat of **sembahjang** 10, 29
santri........................ 40
sarat, zie **sjari'ah** 28
sarèngat, zie **sjari'ah** 28
saum, zie **poeasa** 29
scheiding 18
sekatèn (jaarmarkt bij garebeg moeloed) 32
sembahjang, zie **salaat** 10, 29
sijam, zie **poeasa** 29
sipat doea poeloeh 41
sitinggil afb. 22 .... 31, 32
sjahaadat of **sadat** (geloofsbelijdenis) 29, 40
sjari'ah of **sarèngat** of **sarat**. 28
slametan (onder het volk), afb. 34 48
—— (in de kraton), afb. 33 ... 47
—— (verklaring)............ 47
soeboeh (ochtendsalaat) 13
soedjoed (onderdeel van de salaat), afb. 11 en 12 .. . . 13, 14
—— (prosternatie) 12

Blz.
Soekaboemi (moskee met bruidegom), afb. 16 20
soembangan (feestgeschenken van gasten) 20
Soenan Bonang 47
Soenan Giri 47
Soenan Goenoengdjati 47
Soenan Kalidjaga............ 47
Soenan Tembajat 47
Soera (zie **Asjoeradag**)...... 34
Soerakarta (Garebeg, Soenan met Gouverneur), afb. 21 30
—— (Hoofdpenghoeloe met moskeepersoneel), afb. 15.... . . 18
—— (panorama), afb. 1 5
—— (Slametan voor het welzijn van het rijk), afb. 33 47
Soerambi (voorgalerij van de moskee) 10
—— (rechtspraak van de „priesraad") 18
soerau 39

tadjoeg 39
taroeb.................... 20, 41
tawaaf (om de ka'abah)..... 38, 39
temoe (adathuwelijk) 19, 22
Ternate (moskee), afb. 5 8
tjakal-, bakal-désa 46
Tjilegon (moskee), afb. 3.... 7

vasten. 29
verstoting (voorwaardelijke) ... 18
Vrijdag (betekenis van de) 14

wadjib (noodzakelijk).......... 28
wakap (het onttrekken van goederen aan het handelsverkeer) 16
wakil (gemachtigde van de wali van de bruid) 22
waktoe (tijd voor de salaat)... 13
wali (van de bruid).......... 20
—— (vader van de bruid) 21
walimah (godsdienstige maaltijd bij huwelijk)............... 22
week (zevendaagse en vijfdaagse) 15
widodari 20

zakaat of **djakat** (de weldadigheid) 29, 34
zakaat al fitr, zie **pitrah**.. 31, 35